

Research Paper

A Reflection on the State of Social Fragility in Iran

Ali Yousofi¹

Received: Jan, 27, 2026; Accepted: Jan, 31, 2026

Abstract

Social fragility refers to a pre-crisis condition in which a society, due to the simultaneous erosion of normative capacities, institutional legitimacy, and social coordination, loses its effective ability to regulate tensions, manage conflicts, and absorb shocks without yet leading to overt disorder, widespread violence, or institutional collapse. Drawing on classical and contemporary theoretical frameworks and international data-driven evidence, this article offers a conceptual reconsideration and an empirical analysis of social fragility in Iran.

Findings derived from secondary data analysis using an explanatory-comparative approach indicate that social fragility in Iran is not the result of sudden shocks but of gradual and cumulative processes rooted in structural inequality, weak governance, declining legitimacy, and the erosion of social capital. Trend analysis based on the global INFORM Risk Index (IRI) and OECD reports shows that over the past decade Iran has moved from moderate fragility toward high and borderline fragility, with this condition becoming a relatively stable pattern since 2019.

Overall, the results portray contemporary Iran as being in a **pre-crisis and threshold-of-fragility** state: a condition that has not yet escalated into full-scale crisis, but in which the society's margin of safety has significantly diminished. Exiting this condition requires simultaneous intervention at three levels: reducing structural economic pressures, restoring legitimacy and governance effectiveness, and rebuilding social capital and public trust within a comprehensive, data-driven policy roadmap.

Keywords:

Social Fragility; Structural Pressure; Systemic Risks; Social Erosion; Legitimacy Crisis

---

¹ Professor of Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities and Literature, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran : yousofi@um.ac.ir

Introduction

In contemporary sociology, social fragility is defined as a pre-crisis condition and a process in which a society gradually loses its capacity to regulate tensions and absorb shocks due to the accumulation of structural pressures, weakening normative cohesion, and limitations in institutional and social capacities (Rotberg, 2003; OECD, 2018). Global evidence indicates that the simultaneity of economic, social, and environmental risks-combined with the erosion of social capital, declining institutional trust, and weak governance-can place a society in a state of chronic fragility even in the absence of overt conflict (World Bank, 2011; OECD, 2025).Fragility analysis, as an early warning tool, enables the identification of pathways toward crisis and the design of multidimensional policies to strengthen social resilience (Habermas, 1975; Beck, 1992; Putnam, 2000). The aim of this paper is to present a theoretical formulation and an empirical analysis of social fragility in Iran.

Critical Review of Fragility Studies

Although the research literature on social fragility in Iran has not explicitly addressed the concept in a theory-driven manner, studies on social vulnerability to natural hazards and resilience research during crises such as COVID-19 provide valuable evidence regarding its dimensions. These studies show that vulnerability in Iran is spatially uneven, with peripheral and less-developed regions experiencing higher levels of deprivation and weaker institutional capacity (Mahmoodipnah et al., 2025). However, many studies implicitly equate vulnerability with fragility, whereas fragility depends not only on exposure to risk but also on governance quality, social cohesion, and institutional trust.

Urban studies based on GIS and predictive models have demonstrated that variables such as population density, unemployment, and literacy influence spatial differences in vulnerability (Alizadeh & Sharifi, 2021). Yet the technical focus of these approaches often limits sociological explanations of institutional and normative mechanisms. Similarly, multi-hazard studies emphasize risk overlap (Hejazi et al., 2022), but differences in institutional capacity and social capital across regions remain underexplored.

Globally, fragility studies have emerged from the convergence of four major traditions- social vulnerability, resilience, fragile state frameworks, and sociological approaches to social capital and risk society (Cutter et al., 2003; Norris et al., 2008; Rotberg, 2003; OECD, 2025; Putnam, 2000; Beck, 1992). This literature shows that

index-based measures are useful for identifying “hotspots of vulnerability,” but without analyzing mechanisms of trust, legitimacy, and collective action, they cannot explain the transition from vulnerability to pre-crisis fragility. Consequently, future research requires multi-level models, rigorous index validation, and integration of quantitative data with sociological analysis.

Theoretical Foundations

In sociology, social fragility has not emerged as an independent theory but rather as the result of overlapping classical and contemporary theoretical traditions emphasizing the erosion of regulatory capacity, cohesion, and societal ability to manage tensions.

At the normative level, Durkheim shows that weakening normative regulation and the emergence of anomie during rapid transformation lead to normative insecurity and the accumulation of instability in the moral order before overt crisis (Durkheim, 1951, 1985; Lukes, 1973). Merton shifts the analytical focus to the opportunity structure, explaining how goal–means gaps and blocked access to legitimate means produce chronic structural strain, eroding normative commitment and generating cumulative fragility (Merton, 1938; Wilson, 1996; Corak, 2013).

At the political level, Habermas explains fragility through legitimacy crises and declining motivation for compliance, where the disconnection between the public sphere and formal decision-making weakens institutional trust and conflict-resolution capacity (Habermas, 1975, 1996; McCarthy, 1978). Putnam conceptualizes social capital as a societal shock absorber, demonstrating that declining trust and participation increase vulnerability to shocks (Putnam, 2000; Putnam & Campbell, 2010).

At the spatial scale, social disorganization and collective efficacy explain how fragility may be unevenly distributed across neighborhoods and scale up to the macro level (Shaw & McKay, 1942; Sampson et al., 1997). Finally, Beck’s risk society thesis shows that overlapping systemic risks, when they exceed institutional and social capacities, bring societies to the threshold of fragility (Beck, 1992, 2009; OECD, 2018; UNDRR, 2022). These frameworks converge in fragile state literature emphasizing state capacity, legitimacy, and the “fragility trap” (Rotberg, 2003; OECD, 2018).

Synthesis

Social fragility can thus be defined as a structural–processual and pre-crisis condition in which society loses its capacity to regulate tensions, manage conflicts, and absorb shocks due to the simultaneous erosion of normative capacity, institutional

legitimacy, and social coordination-without yet leading to systemic collapse or widespread violence. Chronic structural pressures create persistent inequalities in opportunities, intensifying anomie and eroding normative order. When combined with perceived procedural injustice and ineffective decision-making, this erosion produces legitimacy crises and reduces voluntary compliance with formal rules. Declining legitimacy weakens public trust, social capital, and collective efficacy, limiting coordinated action and reducing social resilience. Structural risks become deep crises only when trust and institutional capacity are already eroded. At the highest level, simultaneous erosion of state and society creates a self-reinforcing cycle of declining legitimacy and cohesion.

This process can be analytically framed through:

- **Inputs (I):** structural pressures and primary risks
- **Amplifying conditions (A):** anomie and declining legitimacy
- **Core condition (C):** social fragility
- **Outcomes (O):** reduced resilience and intensified conflict

Methodology

This study employs a secondary analysis with an explanatory–comparative approach, widely used in fragility and risk research to monitor trends and compare countries (OECD, 2025; Marin Ferrer et al., 2017). The use of multidimensional composite fragility indices enables analysis of relationships among risk exposure, vulnerability, and coping capacity, aligning with comparative methods in the social sciences (Rotberg, 2003; World Bank, 2011). Integrating quantitative data with theoretical frameworks situates this research within explanatory studies based on composite indices recommended for pre-crisis analysis and early warning systems (INFORM, 2023; OECD, 2018).

This method may also be described as theoretical–secondary analysis, as the absence or inaccessibility of direct empirical data necessitates reliance on systematic literature review and critical analysis of authoritative scholarship. Instead of producing primary data, the study uses conceptual convergence and recurring theoretical patterns in prior research to strengthen the validity of its claims. As Creswell notes, literature review can serve as indirect evidence for formulating and supporting theoretical arguments (Creswell, 2014), and reliance on credible secondary sources is a legitimate method for causal explanation in analytical and public policy research (Yin, 2018).

Findings

Empirical analysis of social fragility in Iran, based on international data-driven research and reports, indicates that countries positioned at the threshold or high level of fragility typically experience simultaneous exposure to systemic risks and erosion of institutional capacity, legitimacy, and social trust. Case studies of Syria, Lebanon, Haiti, Sudan, Myanmar, Sri Lanka, Afghanistan, and Yemen show that initial shocks—climatic, financial, political, or security-related—lead to pre-crisis conditions and deep social crises when combined with weak governance, structural inequality, and declining social capital (Kelley et al., 2015; World Bank, 2021, 2024; IMF, 2022; UNDP, 2023; OECD, 2025).

IRI-Based Trend Analysis

Using the Index for Risk Management (IRI), Iran's fragility trend from 2016 to 2025 shows:

- **2016–2018:** Stability at moderate fragility (~5.4)
- **2019–2020:** Transition and risk escalation (economic shocks and COVID-19)
- **2021–2022:** Stabilization at high fragility (5.8–5.9)
- **2023 onward:** Crossing the threshold of 6, indicating very high risk and structural fragility

Key characteristics:

1. Gradual movement toward higher fragility
2. No meaningful return to lower levels
3. Reduced social safety margin without systemic collapse

Thus, Iran has remained in a high and borderline fragility state from 2020 to 2025.

OECD Fragility Framework (2025)

OECD analysis confirms fragility across six dimensions:

- **Economic:** chronic inflation, unstable growth, reduced investment, livelihood insecurity
- **Political/Governance:** procedural legitimacy erosion, reduced voluntary compliance
- **Security:** perceived insecurity, regional tensions, sanction effects
- **Social:** declining trust and social capital, weakened shock absorbers
- **Human:** youth unemployment, expectation–reality gap, declining social hope
- **Environmental:** water crisis and ecological degradation as silent amplifiers

Analytical Synthesis

Iran is in a pre-crisis social fragility condition characterized by overlapping risks and limited response capacity. The situation has not yet escalated into systemic collapse but is at risk of deeper crisis if pressures persist.

Conclusion

The findings demonstrate that social fragility is not a sudden event but a cumulative pre-crisis process emerging from systemic risks and erosion of institutional and social capacities. Comparative evidence shows that crossing the fragility threshold occurs when shocks activate within contexts of structural inequality, weak governance, declining legitimacy, and reduced social capital.

IRI trends indicate Iran's transition from moderate fragility to high and borderline fragility over the past decade. The COVID-19 pandemic exemplified Beck's risk society thesis, activating overlapping crises in health, economy, and social trust (Beck, 1992; 2009). The persistence of high fragility levels since 2023 indicates structural entrenchment rather than temporary disruption.

OECD findings confirm a pattern of cumulative risk and capacity erosion. Economic pressures, legitimacy decline (Habermas, 1975; 1996), reduced social capital (Putnam, 2000), and security and environmental risks act as fragility accelerators.

Overall, Iran is in a pre-crisis social fragility state: not equivalent to systemic collapse, but with minimal safety margins due to simultaneous economic pressure, legitimacy erosion, chronic insecurity, and weakened social capital. Comparative evidence warns that single-dimension policies are insufficient; effective exit from fragility requires a multidimensional strategy integrating economic reform, governance legitimacy, and social capital reconstruction (OECD, 2018; 2025).

References

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Crown Publishers.
- Adger, W. N. (2000). Social and ecological resilience: Are they related? *Progress in Human Geography*, 24(3), 347–364. <https://doi.org/10.1191/030913200701540465>
- Alesina, A., & La Ferrara, E. (2002). Who trusts others? *Journal of Public Economics*, 85(2), 207–234. [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(01\)00084-6](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(01)00084-6)
- Alexander, J. C. (2006). *The civil sphere*. Oxford University Press.
- Alizadeh, H., & Sharifi, A. (2021). Analysis of the state of social resilience during the COVID-19 pandemic: The case of Tehran, Iran. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 65, 102533. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102533>

- Alizadeh, H., & Sharifi, A. (2022). Social resilience promotion factors during the COVID-19 pandemic: Insights from Urmia, Iran. *Urban Science*, 6(1), 14. <https://doi.org/10.3390/urbansci6010014>
- Alizadeh, M., Alizadeh, E., Asadollahpour Kotenae, S., Shahabi, H., Beiranvand Pour, A., Panahi, M., Bin Ahmad, B., & Saro, L. (2018). Social vulnerability assessment using an artificial neural network model for earthquake hazard in Tabriz City, Iran. *Sustainability*, 10(10), 3376. <https://doi.org/10.3390/su10103376>
- Arvin, M., Bazrafkan, s., Beikim p., & Sharifi, A., (2023). Social vulnerability and COVID-19 outcomes in Iran: County- and neighborhood-level analyses. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 84, 103495. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2022.103495>
- Auty, R. (2001). *Resource abundance and economic development*. Oxford University Press.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Sage.
- Beck, U. (2009). *World at risk*. Polity Press.
- Blanchard, O. J., & Katz, L. F. (1992). Regional evolutions. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1992(1), 1–75. <https://doi.org/10.2307/2534556>
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood.
- Bourdieu, P., & Passeron, J.-C. (1977). *Reproduction in education, society and culture*. Sage.
- Bovens, M. (2007). Analysing and assessing accountability. *European Law Journal*, 13(4), 447–468.
- Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner.
- Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. J. (2014). *The age of migration*. Palgrave.
- Clinard, M. B., & Meier, R. F. (2011). *Sociology of deviant behavior*. Cengage.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95–S120.
- Corak, M. (2013). Income inequality, equality of opportunity, and intergenerational mobility. *Journal of Economic Perspectives*, 27(3), 79–102.
- Coser, L. A. (1956). *The functions of social conflict*. Free Press.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). Sage Publications.
- Cutter, S. L., Boruff, B. J., & Shirley, W. L. (2003). Social vulnerability to environmental hazards. *Social Science Quarterly*, 84(2), 242–261. <https://doi.org/10.1111/1540-6237.8402002>
- Dalton, R. J. (2004). *Democratic challenges, democratic choices*. Oxford University Press.
- Dempsey, N., Bramley, G., Power, S., & Brown, C. (2011). The social dimension of sustainable development. *Sustainable Development*, 19(5), 289–300. <https://doi.org/10.1002/sd.417>
- Durkheim, É. (1951). *Suicide: A study in sociology* (J. A. Spaulding & G. Simpson, Trans.). Free Press. (Original work published 1897)

- Durkheim, É. (1995). *The elementary forms of religious life* (K. E. Fields, Trans.). Free Press. (Original work published 1912)
- Easton, D. (1965). *A systems analysis of political life*. Wiley.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press.
- Fund for Peace. (2023). *Fragile States Index: Methodology and indicators*. <https://fragilestatesindex.org/methodology/>
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. Free Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity*. Stanford University Press.
- Goldstone, J. A., Bates, R. H., Epstein, D. L., Gurr, T. R., Lustik, M. B., Marshall, M. G., Ulfelder, J., & Woodward, M. (2010). A global model for forecasting political instability. *American Journal of Political Science*, 54(1), 190–208. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2009.00426.x>
- Granovetter, M. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380.
- Gurr, T. R. (1970). *Why men rebel*. Princeton University Press.
- Habermas, J. (1975). *Legitimation crisis*. Beacon Press.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. MIT Press.
- Hejazi, S. J., Sharifi, A., & Arvin, M. (2022). Assessment of social vulnerability in areas exposed to multiple hazards: Khuzestan Province, Iran. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 70, 102765. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102765>
- International Labour Organization. (2018). *Women and men in the informal economy*. ILO.
- International Monetary Fund. (2022). *World economic outlook: War sets back the global recovery*. IMF.
- INFORM. (2017). *INFORM risk index: Concept and methodology*. European Commission.
- INFORM. (2023). *INFORM global risk index 2023*. European Commission & UN partners.
- Kawachi, I., & Berkman, L. (2000). Social cohesion, social capital, and health. In *Social epidemiology*. Oxford University Press.
- Kelley, C. P., Mohtadi, S., Cane, M. A., Seager, R., & Kushnir, Y. (2015). Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(11), 3241–3246. <https://doi.org/10.1073/pnas.1421533112>
- Levi, M., Sacks, A., & Tyler, T. (2009). Conceptualizing legitimacy. *American Behavioral Scientist*, 53(3), 354–375.
- Lukes, S. (1973). *Émile Durkheim: His life and work*. Stanford University Press.
- McCarthy, T. (1978). *The critical theory of Jürgen Habermas*. MIT Press.
- Marin Ferrer, M., Poljanšek, K., & Vernaccini, L. (2017). *Index for Risk Management (INFORM): Concept and methodology*. Publications Office of the European Union.
- Massey, D. S., & Denton, N. A. (1993). *American apartheid*. Harvard University Press.

- Merton, R. K. (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review*, 3(5), 672–682. <https://doi.org/10.2307/2084686>
- Moslehi, S., Dehdashti, A., Pourmohammadi, B., & Fatemi, F. (2023). Main social vulnerability indicators during the COVID-19 pandemic in Iran. *Frontiers in Public Health*, 11, 1080137. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1080137>
- Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy. *American Journal of Community Psychology*, 41(1–2), 127–150.
- Norris, P. (2011). *Democratic deficit*. Cambridge University Press.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2018). *States of fragility 2018*. OECD Publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2019). *Society at a glance*. OECD Publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2025). *States of fragility 2025*. OECD Publishing.
- Ostrom, E. (2000). Social capital: A fad or a fundamental concept? *World Development*, 28(10), 1723–1739.
- Panah, H. M., et al. (2025). Evaluating social vulnerability as a key social determinant of health in Iran. *Medical Journal of the Islamic Republic of Iran*, 39, 14.
- Parsons, T. (1951). *The social system*. Free Press.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century*. Harvard University Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Putnam, R. D., & Campbell, D. E. (2010). *American grace: How religion divides and unites us*. Simon & Schuster.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.
- Renn, O. (2008). *Risk governance: Coping with uncertainty in a complex world*. Earthscan.
- Rodrik, D. (1999). Where did all the growth go? *Journal of Economic Growth*, 4(4), 385–412.
- Rotberg, R. I. (Ed.). (2003). *State failure and state weakness in a time of terror*. Brookings Institution Press.
- Rothstein, B., & Stolle, D. (2008). The state and social capital. *Comparative Politics*, 40(4), 441–459.
- Sampson, R. J. (2012). *Great American city*. University of Chicago Press.
- Sampson, R. J., Raudenbush, S. W., & Earls, F. (1997). Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. *Science*, 277(5328), 918–924.
- Sassen, S. (2001). *The global city*. Princeton University Press.
- Seeman, M. (1959). On the meaning of alienation. *American Sociological Review*, 24(6), 783–791.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.

- Shaw, C. R., & McKay, H. D. (1942). *Juvenile delinquency and urban areas*. University of Chicago Press.
- Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity. *International Labour Review*, 133(5–6), 531–578.
- Smidt, C. E. (Ed.). (2003). *Religion as social capital: Producing the common good*. Baylor University Press.
- Standing, G. (2011). *The precariat*. Bloomsbury.
- Tilly, C. (1998). *Durable inequality*. University of California Press.
- Tilly, C. (2003). *The politics of collective violence*. Cambridge University Press.
- Tilly, C., & Tarrow, S. (2015). *Contentious politics*. Oxford University Press.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. Penguin.
- Tyler, T. R. (2006). *Why people obey the law*. Princeton University Press.
- Tyler, T. R., & Jackson, J. (2014). Popular legitimacy and the exercise of legal authority. *British Journal of Criminology*, 54(4), 544–566.
- UNDRR. (2022). *Global assessment report on disaster risk reduction*. United Nations Office for Disaster Risk Reduction.
- United Nations Development Programme. (2016). *Framing the fragile contexts*. UNDP.
- United Nations Development Programme. (2023). *Human development report 2023/2024*. UNDP.
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction. (2022). *Global assessment report on disaster risk reduction*. UNDRR.
- Urdal, H. (2006). A clash of generations? *International Studies Quarterly*, 50(3), 607–629.
- Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and equality*. Harvard University Press.
- Weber, M. (1978). *Economy and society*. University of California Press.
- Wilson, W. J. (1996). *When work disappears*. Knopf.
- World Bank. (2011). *World development report 2011: Conflict, security, and development*.
- World Bank. (2013). *World development report: Jobs*. World Bank.
- World Bank. (2024). *Worldwide governance indicators*. World Bank.
- World Justice Project. (2024). *Rule of law index 2024*. World Justice Project.
- World Health Organization. (2020). *Managing epidemics*. WHO.
- Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods* (6th ed.). Sage Publications.

مقاله پژوهشی

تاملی بر وضعیت شکنندگی اجتماعی در ایران

علی یوسفی^۱

تاریخ دریافت: ۰۴/۱۱/۷، تاریخ تایید: ۰۴/۱۱/۱۳

چکیده

شکنندگی اجتماعی به وضعیتی پیشابحرانی اشاره دارد که در آن، جامعه در اثر فرسایش هم‌زمان ظرفیت‌های هنجاری، مشروعیت نهادی و هماهنگی اجتماعی، توان مؤثر خود را برای تنظیم تنش‌ها، مدیریت تعارض‌ها و جذب شوک‌ها از دست داده است، بی‌آنکه هنوز به اختلال آشکار نظم، خشونت گسترده یا فروپاشی نهادی منجر شده باشد. این مقاله با تکیه بر چارچوب‌های نظری کلاسیک و معاصر و بهره‌گیری از شواهد داده‌محور بین‌المللی، به بازاندیشی مفهومی و تحلیل تجربی وضعیت شکنندگی اجتماعی در ایران می‌پردازد. یافته‌های تحقیق که با روش تحلیل ثانویه با رویکرد تبیینی - مقایسه‌ای حاصل آمده نشان می‌دهد شکنندگی اجتماعی در ایران نه پیامد شوک‌های ناگهانی، بلکه حاصل فرایندهای تدریجی و انباشتی است که در بستر نابرابری ساختاری، ضعف حکمرانی، فرسایش مشروعیت و افت سرمایه اجتماعی بوجود آمده است. تحلیل روندهای شکنندگی بر اساس شاخص جهانی ارزیابی ریسک (IRI) و گزارش‌های OECD حاکی از آن است که ایران طی یک دهه اخیر از سطح شکنندگی متوسط به وضعیت شکنندگی بالا و مرزی حرکت کرده و این وضعیت از سال‌های پس از ۲۰۱۹ به الگویی نسبتاً پایدار تبدیل شده است. برآیند نتایج، ایران امروز را در وضعیت «پیشابحرانی و در آستانه شکنندگی» نشان می‌دهد؛ وضعیتی که هنوز به بحران تمام‌عیار نینجامیده، اما حاشیه ایمنی جامعه به شدت کاهش یافته است. خروج از این وضعیت مستلزم مداخله هم‌زمان در سه سطح شامل کاهش فشارهای ساختاری اقتصادی، ترمیم مشروعیت و کارآمدی حکمرانی، و بازسازی سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی در چارچوب یک نقشه جامع سیاستی داده‌منبست. **مفاهیم کلیدی:** شکنندگی اجتماعی، فشارساختاری، مخاطرات سیستمی، فرسایش اجتماعی، بحران مشروعیت

^۱ استاد جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران : yousofi@um.ac.ir

در ادبیات جامعه‌شناسی معاصر، «شکندگی اجتماعی»^۱ به‌مثابه مفهومی تحلیلی و فرایندی، به وضعیتی اشاره دارد که در آن جامعه در نتیجه انباشت فشارهای ساختاری، تضعیف انسجام هنجاری و محدودیت ظرفیت‌های نهادی و اجتماعی، توانایی خود برای تنظیم تنش‌ها، جذب شوک‌ها و پیشگیری از بحران را به تدریج از دست می‌دهد. این مفهوم نه مترادف بحران اجتماعی^۲ است و نه صرفاً معادل فقر یا نابرابری؛ بلکه مرحله‌ای پیشابحرانی را توصیف می‌کند که در آن اختلال در پیوند میان ساختارهای اقتصادی-اجتماعی، هنجارهای مشترک و نهادهای حکمرانی، جامعه را در برابر شوک‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی آسیب‌پذیر می‌سازد.^۳ (Rotberg, 2003; OECD^۴, 2018)

از این منظر، شکندگی اجتماعی وضعیتی ایستا نیست، بلکه حاصل فرایندهای انباشتی و تدریجی است که در صورت تداوم می‌تواند به بحران‌های عمیق اجتماعی منجر شود.

شواهد تجربی جهانی نشان می‌دهد که شکندگی اجتماعی معمولاً در شرایطی تشدید می‌شود که ریسک‌های اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی با ضعف سرمایه اجتماعی، فرسایش اعتماد نهادی و ناکارآمدی سیاست‌های عمومی هم‌زمان شوند. گزارش‌های تطبیقی جهانی نشان می‌دهند جوامعی که با نابرابری‌های پایدار، ضعف حکمرانی و کاهش اعتماد عمومی مواجه‌اند، حتی در غیاب تعارضات آشکار، ممکن است در وضعیت شکندگی مزمن قرار گیرند؛ وضعیتی که ظرفیت مدیریت بحران و بازتولید نظم اجتماعی را تضعیف می‌کند. (World Bank, 2011; OECD, 2025) این یافته‌ها به لحاظ نظری بیانگر اختلال در پیوند ساختار، هنجار و نهاد هستند؛ پیوندی که در نظریه‌های کلاسیک و معاصر جامعه‌شناسی، زیربنای انسجام و ثبات اجتماعی تلقی می‌شود.

¹ Social fragility

² Social Crisis

^۳ بحران اجتماعی به وضعیتی اشاره دارد که در آن سازوکارهای نهادی و هنجاری بازتولید نظم اجتماعی دچار اختلال می‌شوند و نظام اجتماعی با بحران مشروعیت و انگیزش مواجه می‌گردد (Habermas, 1975). بحران‌ها معمولاً نقطه اوج فرایندهای انباشتی‌اند و نه الزاماً رویدادهایی ناگهانی. در این چارچوب، شکندگی اجتماعی مرحله‌ای پیشابحرانی است که طی آن جامعه هنوز وارد بحران آشکار نشده، اما ظرفیت نهادی و اجتماعی خود برای پیشگیری، مهار و حل بحران را از دست داده است. از این رو، هر بحران اجتماعی بر بستری از شکندگی شکل می‌گیرد، اما همه جوامع شکننده لزوماً به بحران اجتماعی منتهی نمی‌شوند.

⁴ OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development

مطالعه و تحلیل شکنندگی اجتماعی از چند جهت اساسی و ضروری است. نخست، شکنندگی اجتماعی یک وضعیت پیشابحرانی قابل تشخیص است که امکان شناسایی زود هنگام مسیرهای لغزش به بحران‌های عمیق اجتماعی، سیاسی یا امنیتی را فراهم می‌کند و از این رو نقش «هشدار زودرس» دارد (OECD, 2018)؛ دوم، این مفهوم نشان می‌دهد که بحران‌ها صرفاً پیامد شوک‌های ناگهانی نیستند، بلکه حاصل انباشت تدریجی فشارهای ساختاری، فرسایش مشروعیت و تضعیف سرمایه اجتماعی‌اند (Habermas, 1975; Beck, 1992; OECD, 2025).

سوم، تحلیل شکنندگی اجتماعی به سیاست‌گذاران کمک می‌کند تا به جای رویکردهای تک‌بعدی، راهبردهای چندبعدی و پیشگیرانه برای تقویت تاب‌آوری اجتماعی طراحی کنند (World Bank, 2024; Putnam, 2000). از این رو، تحلیل شکنندگی اجتماعی و ارزیابی مسیرهای خروج از «تله شکنندگی»، نه تنها یک ضرورت علمی، بلکه ابزاری حیاتی برای حکمرانی پیش‌نگر، کاهش ریسک‌های سیستمی و حفظ انسجام اجتماعی است.

هدف اصلی نوشتار حاضر در وهله اول ارائه یک صورت بندی فرآیندی از نظریه مغفول مانده شکنندگی اجتماعی در ایران و برانگیختن آراء صاحب نظران و اندیشمندان این حوزه است و سپس صورت بندی تجربی این مفهوم و ارائه تصویری از واقعیت شکنندگی اجتماعی در جامعه اکنون ایران است.

۲- مروری انتقادی بر مطالعات شکنندگی

در ایران، اگرچه «شکنندگی اجتماعی» به ندرت به طور صریح و نظریه‌محور موضوع مطالعه قرار گرفته است، اما مجموعه‌ای از پژوهش‌های داخلی و خارجی شواهد مهمی درباره ابعاد مختلف آن فراهم کرده‌اند. بخش عمده این سوابق تجربی ذیل دو خوشه اصلی پژوهشی شکل گرفته است: نخست، مطالعات مربوط به آسیب‌پذیری اجتماعی^۱ در برابر مخاطرات طبیعی و چندمخاطره‌ای (مانند زلزله، سیل و گردوغبار) و دوم، پژوهش‌های مرتبط با آسیب‌پذیری و تاب‌آوری اجتماعی^۲ در بحران‌های سلامت عمومی، به‌ویژه همه‌گیری کووید-۱۹. این تمرکز سبب شده ادبیات داخلی از حیث داده‌های مکانی، شاخص‌سازی و روش‌های کمی نسبتاً غنی شود، اما از منظر جامعه‌شناختی تبیین سازوکارهای شکنندگی، همچنان با کاستی‌های مفهومی و تحلیلی جدی مواجه باشد.

¹ Social vulnerability

² Social resilience

در سطح ملی، مطالعات مبتنی بر شاخص ترکیبی آسیب‌پذیری اجتماعی (SVI) نشان می‌دهد توزیع آسیب‌پذیری در ایران به شدت نامتوازن و فضایی است؛ به گونه‌ای که استان‌های پیرامونی (مرزی) و کمتر توسعه‌یافته به طور مزمین در سطوح بالاتری از آسیب‌پذیری قرار دارند. (Mahmoodipnah et al., 2025)؛ این یافته‌ها از منظر شکنندگی اجتماعی اهمیت ویژه‌ای دارند، زیرا هم‌زمانی نابرابری‌های ساختاری، دسترسی محدود به خدمات عمومی و ظرفیت نهادی، ضعیف‌تر را در برخی مناطق آشکار می‌سازند. با این حال، در بسیاری از این مطالعات، آسیب‌پذیری اجتماعی به طور تلویحی معادل شکنندگی فرض شده است؛ در حالی که شکنندگی علاوه بر «مواجهه آسیب بودن»، به توان تنظیم‌گری نهادی، انسجام اجتماعی و ظرفیت حکمرانی نیز وابسته است^۱. همچنین اعتبارسنجی شاخص‌ها اغلب به همبستگی‌های کلی محدود مانده و کمتر با پیامدهای اجتماعی بلندمدت مانند اعتماد عمومی، همبستگی اجتماعی یا کارآمدی نهادی سنجیده شده است.

در مقیاس شهری، پژوهش‌های مبتنی بر GIS و مدل‌های پیش‌بینی‌گر (مانند شبکه‌های عصبی مصنوعی) در شهرهایی نظیر تبریز نشان داده‌اند که متغیرهایی چون تراکم جمعیت، بیکاری و سطح سواد در تبیین تفاوت‌های مکانی آسیب‌پذیری اجتماعی نقش مهمی دارند (Alizadeh, & Sharifi, 2021). مزیت این رویکردها، دقت فضایی و کاربردی بودن آنها برای مدیریت بحران است؛ با این حال، اتکای پررنگ به مدل‌های فنی می‌تواند تبیین جامعه‌شناختی را به حاشیه براند، زیرا سازوکارهای نهادی، شبکه‌ای و هنجاری تولید آسیب‌پذیری کمتر به صورت علی تحلیل می‌شوند. مطالعات چندمخاطره‌ای در استان‌هایی مانند خوزستان نیز نشان داده‌اند که ریسک‌ها می‌توانند هم‌پوشان و انباشتی باشند (Hejazi et al., 2022)، اما همچنان پرسش از چرایی تفاوت ظرفیت نهادی و سرمایه اجتماعی میان مناطق مختلف کمتر پاسخ داده شده است.

---

^۱ آسیب‌پذیری اجتماعی به ویژگی‌های ساختاری و جمعیتی اشاره دارد که احتمال آسیب‌دیدگی گروه‌ها یا جوامع را در مواجهه با مخاطرات افزایش می‌دهد. (Cutter, et al, (2003) این مفهوم عمدتاً ایستا و توصیفی است و بر عواملی مانند فقر، نابرابری، سن، جنسیت، مسکن و دسترسی به خدمات تمرکز دارد. در مقابل، شکنندگی اجتماعی مفهومی پویا و کل‌نگر است. شکنندگی نه تنها به وجود آسیب‌پذیری‌ها اشاره می‌کند، بلکه به ناتوانی نظام اجتماعی در جذب، تنظیم و مدیریت پیامدهای این آسیب‌پذیری‌ها می‌پردازد. به بیان دیگر، آسیب‌پذیری شرط لازم شکنندگی است، اما شرط کافی نیست. جامعه‌ای ممکن است آسیب‌پذیر باشد، اما اگر نهادهای کارآمد و سرمایه اجتماعی قوی داشته باشد، لزوماً شکننده نیست.

بحران کووید-۱۹ بستر مهم دیگری برای مشاهده ابعاد شکنندگی اجتماعی در ایران فراهم کرد. پژوهش‌های مختلف نشان دادند عواملی نظیر تراکم جمعیت، وضعیت مسکن، دسترسی به خدمات سلامت و حضور گروه‌های اجتماعی آسیب‌پذیر، نقش تعیین‌کننده‌ای در تشدید پیامدهای اجتماعی بحران داشته‌اند (Moslehi, et al., 2023). در عین حال، نتایج ناهمگن برخی مطالعات (مانند روابط ضعیف یا معکوس میان آسیب‌پذیری و پیامدهای بحران در برخی مقیاس‌ها) نشان می‌دهد که رابطه میان آسیب‌پذیری و بحران، به کیفیت داده‌ها، مقیاس تحلیل و زمینه‌های نهادی و رفتاری وابسته است و نمی‌توان به تعمیم‌های ساده‌انگارانه بسنده کرد. پژوهش‌های مربوط به تاب‌آوری اجتماعی^۱ در تهران و ارومیه نیز نشان داده‌اند که سرمایه اجتماعی، اعتماد و حکمرانی محلی نقش تعیین‌کننده‌ای در مدیریت بحران دارند (Alizadeh, & Sharifi, 2021).

در مجموع، می‌توان گفت سوابق تجربی مطالعات شکنندگی در ایران از حیث شواهد مکانی و شاخصی نسبتاً غنی است، اما برای تبیین جامعه‌شناختی شکنندگی اجتماعی با خلأهای جدی مواجه است. این خلأها اولاً ضرورت مفهوم سازی چندبعدی و چندسطحی شکنندگی اجتماعی و تلفیق نظریه‌های مختلف شکنندگی در یک رویکرد منسجم و منطقی را یادآور می‌شود و ثانیاً طراحی مدل‌های چندسطحی، اعتبارسنجی شاخص‌های شکنندگی و تعیین آستانه‌های آن را کاملاً برجسته می‌سازد.

در جهان نیز، مرور پر استنادترین پژوهش‌های جهانی^۲ درباره «شکنندگی اجتماعی» نشان می‌دهد که این پژوهش‌ها از یک سنت واحد برنخاسته‌اند؛ بلکه در عمل از هم‌گرایی چهار خوشه اصلی شکل گرفته‌اند:

(۱) ادبیات آسیب‌پذیری اجتماعی در مطالعات مخاطرات و بلایا؛ (۲) ادبیات تاب‌آوری اجتماعی/ اجتماع‌محور؛ (۳) چارچوب‌های دولت شکننده و شکنندگی چندبعدی در

---

^۱ تاب‌آوری اجتماعی به ظرفیت جوامع برای تحمل، سازگاری و بازیابی در برابر شوک‌ها و تنش‌ها اشاره دارد. (Norris, et al., 2008) این مفهوم بر منابع، شبکه‌ها، اعتماد، یادگیری جمعی و حکمرانی تأکید دارد. از نظر مفهومی، شکنندگی اجتماعی را می‌توان سویه دیگر تاب‌آوری دانست. هرچه تاب‌آوری اجتماعی تضعیف شود- به‌ویژه در ابعاد سرمایه اجتماعی، اعتماد نهادی و یادگیری نهادی- شکنندگی افزایش می‌یابد. در واقع، شکنندگی اجتماعی وضعیت فقدان یا فرسایش ظرفیت‌های تاب‌آورانه است. بنابراین، رابطه این دو مفهوم معکوس و ساختاری است. ^۲ در مرور انتقادی مطالعات شکنندگی اجتماعی جهان، تمرکز بر پراستنادترین و اثرگذارترین آثار بوده است و معیار «اثرگذاری» نیز تکیه بر مرجعیت آثار در حوزه مربوط بوده است.

سیاست‌گذاری توسعه؛ و (۴) رویکردهای جامعه‌شناختی پیرامون سرمایه اجتماعی، مشروعیت و جامعه مخاطره‌آمیز.

نخستین و پر حجم‌ترین بدنه تجربی، از منظر «اندازه‌گیری»، سوابق آسیب‌پذیری اجتماعی است که با کارهای کاتر و همکاران (۲۰۰۳) تثبیت شد. آنها با نشان دادن اینکه چگونه متغیرهای اجتماعی-اقتصادی و جمعیت‌شناختی می‌توانند توزیع فضایی آسیب‌پذیری را توضیح دهند، مسیر شاخص‌سازی‌های مختلف آسیب‌پذیری اجتماعی (SVI) را هموار کردند. مهم‌ترین دستاورد این جریان، ایجاد امکان مقایسه مکانی و سیاست‌گذاری هدفمند (هدف‌گیری مکانی گروه‌ها/ مناطق پرخطر) است. با این حال، نقد محوری آن است که بسیاری از این سنج‌ها «شکنندگی اجتماعی» را به «مواجهه آسیب بودن» فرو می‌کاهد: شاخص‌ها معمولاً تفاوت‌های ساختاری (فقر، نابرابری، وضعیت مسکن، ترکیب جمعیت) را بازنمایی می‌کنند، اما کمتر می‌توانند ظرفیت‌های نهادی، سازوکارهای اعتماد و کنش جمعی را- که برای تبیین شکنندگی به معنای جامعه‌شناختی ضروری‌اند- به‌صورت علی توضیح دهند. مرورهای جدید نیز بر ناهمگونی شدید در انتخاب شاخص‌ها و ضعف در اعتبارسنجی (به‌ویژه در مقایسه‌های بین‌کشوری و بین‌زمانی) تأکید کرده‌اند. در یک جمع‌بندی انتقادی می‌توان گفت شاخص‌های آسیب‌پذیری اجتماعی برای «تشخیص نقاط داغ آسیب‌پذیری» بسیار کارآمد هستند، اما برای تبیین «چرا و چگونه جامعه از آسیب‌پذیری به شکنندگی پیشابحرانی حرکت می‌کند» کافی نیستند.

دومین بدنه، ادبیات تاب‌آوری اجتماعی است که نقطه ارجاع بسیار پر استناد آن مقاله نوریس و همکاران (۲۰۰۸) است. نویسندگان تاب‌آوری اجتماعی را «فرایند» می‌دانند که شبکه‌ای از ظرفیت‌های تطبیقی را به سازگاری پس از اختلال پیوند می‌دهد و چهار بسته ظرفیت (توسعه اقتصادی، سرمایه اجتماعی، اطلاعات/ارتباطات، شایستگی اجتماعی-سازمانی) را برجسته می‌کنند. اهمیت این جریان برای بحث شکنندگی در این است که شکنندگی را می‌توان «روی دیگر سکه تاب‌آوری» دانست: جامعه وقتی شکننده می‌شود که ظرفیت‌های تطبیقی تحلیل می‌روند و شوک‌های متوسط، پیامدهای بزرگ تولید می‌کنند. در عین حال، نقد رایج این بدنه آن است که گاهی تاب‌آوری به‌صورت «هنجاری و توانمندسازانه» صورت‌بندی می‌شود و خطر «محل‌سازی مسئولیت» وجود دارد؛ یعنی به جای تمرکز بر ساختارهای مولد نابرابری و قیود حکمرانی، بار سازگاری به اجتماع محلی منتقل شود. به بیان دقیق‌تر، تاب‌آوری بدون اتصال به

سیاست عمومی و اصلاح نهادی ممکن است به نسخه‌ای «مدیریت‌پذیر» اما کم‌تأثیر بر ریشه‌های شکنندگی بدل شود.

سومین خوشه، رویکرد دولت‌های شکننده و شکنندگی چندبعدی است که در سیاست‌گذاری توسعه وزن بالایی دارد. در این میان، تعریف سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی (۲۰۲۵) از شکنندگی - به‌عنوان ترکیب «مواجهه با ریسک» و «ناکافی بودن تاب‌آوری دولت/نظام/جامعه برای مدیریت، جذب یا کاهش ریسک‌ها» - یکی از شفاف‌ترین و پرکاربردترین چارچوب‌هاست و آن را در ابعاد چندگانه می‌سنجد. مزیت اصلی این رویکرد، تولید چارچوب مقایسه‌پذیر برای تصمیم‌گیری، تخصیص منابع و پیوند دادن ریسک‌ها با ظرفیت‌هاست. اما نقد جامعه‌شناختی آن «دولت محوری» و خطر تقلیل پویایی‌های اجتماعی به کارکردهای حکمرانی است؛ به‌ویژه اگر ظرفیت‌کنش جمعی، اعتماد اجتماعی و نظم هنجاری صرفاً به‌عنوان مشتقات کیفیت دولت تفسیر شوند. در همین راستا در ادبیات کلاسیک «دولت ضعیف/دولت شکست خورده» (Rotberg, 2003)، بر ناتوانی دولت در ارائه «کالاهای عمومی سیاسی»^۱ و از دست رفتن مشروعیت در چشم شهروندان تأکید دارد.^۲ این ادبیات برای پیوند دادن شکنندگی با «مشروعیت و ارائه خدمات» مفید است، اما همچنان نیازمند مکمل‌های جامعه‌شناختی برای توضیح سازوکارهای خرد و شبکه‌ای است. همچنین ابزارهای شاخصی مانند شاخص دولت‌های شکننده^۳ (FSI)، با مجموعه‌ای از نماگرهای «مشروعیت دولت»، «خدمات عمومی»، «حقوق بشر/حاکمیت قانون» و نیز شاخص‌های اجتماعی، تلاش می‌کند فشارها را در برابر ظرفیت مدیریت کنند.^۴ با این حال، نقد روش‌شناختی مهم آن است که بسیاری از این سنج‌ها از داده‌های ترکیبی/برآوردی استفاده می‌کنند و برای تحلیل علی دقیق یا سیاست‌گذاری محلی نیازمند داده‌های زمینه‌ای تکمیلی‌اند.

¹ Political Goods

^۲ روتبرگ در کتاب «شکست دولت و ضعف دولت در عصر ترور» دولت را نهادی می‌داند که وظیفه اصلی آن تأمین «کالاهای عمومی سیاسی» برای شهروندان است. این کالاها شامل امنیت، حاکمیت قانون، مشروعیت سیاسی، رفاه اقتصادی، ارائه خدمات عمومی و امکان مشارکت سیاسی می‌شود. هرگاه دولت در تأمین پایدار این کالاها ناکام بماند، وارد طیفی از ضعف می‌شود که می‌تواند از «دولت ضعیف» تا «دولت شکست‌خورده» و در نهایت «دولت فروپاشیده» امتداد یابد (Rotberg, 2003)

³ Fragile States Index: FSI

⁴ <https://fragilestatesindex.org/indicators/>

چهارمین خوشه، رویکردهای جامعه‌شناختی است که شکنندگی را از مسیر «سرمایه اجتماعی، ریسک مدرن و بحران مشروعیت» تبیین می‌کند. اثر بسیار اثرگذار پاتنام (۲۰۰۰) درباره افول سرمایه اجتماعی، با تمرکز بر کاهش اعتماد و مشارکت مدنی، یکی از پایه‌های نظری تبیین شکنندگی‌های خاموش و تدریجی در جوامع مدرن است در سطح کلان‌تر، بک (۱۹۹۲) با مفهوم «جامعه مخاطره‌آمیز» نشان می‌دهد مدرنیته ریسک‌های ساخته‌شده و سیستم‌تولید می‌کند که اغلب فراتر از ظرفیت‌های نهادی کنترل و جبران‌اند و می‌توانند نامنی مزن و بی‌اعتمادی نسبت به نهادهای تخصصی ایجاد کنند. این رویکردها، حلقه مفقوده بسیاری از سنجه‌های شاخص‌محور را پر می‌کنند: «چرا» شاخص‌های ساختاری به بحران نمی‌انجامند مگر آنکه سازوکارهای اعتماد، مشروعیت و کنش جمعی تحلیل روند.

در یک جمع‌بندی انتقادی می‌توان گفت ادبیات پژوهشی شکنندگی اجتماعی از حیث ابزارهای سنجش (SVI و FSI) و چارچوب‌های سیاستی پیشرفت قابل توجهی داشته است، اما برای «تبیین علی‌شکنندگی اجتماعی» نیازمند تلفیق منسجم‌تری میان سه لایه است: (۱) ساختارهای مولد آسیب‌پذیری، (۲) سازوکارهای شبکه‌ای/اعتماد و ظرفیت کنش جمعی، و (۳) ظرفیت و مشروعیت نهادی برای مدیریت ریسک‌های پیچیده. مسیر پژوهش آینده - به‌ویژه در مطالعات تطبیقی- طراحی مدل‌های چندسطحی، استانداردسازی و اعتبارسنجی سخت‌گیرانه شاخص‌ها، و اتصال داده‌های کمی به سازوکارهای جامعه‌شناختی است.

۳- سوابق نظری شکنندگی اجتماعی

در ادبیات جامعه‌شناسی، «شکنندگی اجتماعی» به‌صورت یک نظریه واحد و مستقل شکل نگرفته، بلکه حاصل هم‌پوشانی چند نظریه کلان و میان‌برد، کلاسیک و معاصر است که به تضعیف ظرفیت‌های اجتماعی، فرسایش انسجام، و ناتوانی نظام‌های اجتماعی در مواجهه با تنش‌ها می‌پردازند. در ادامه، معروفترین و پراستنادترین نظریه‌های مربوط به شکنندگی اجتماعی بطور جداگانه معرفی و سپس با رویکردی تلفیقی به عنوان چارچوب مفهومی شکنندگی هم‌گرا می‌شوند.

۳-۱- آنومی و فرسایش تنظیم‌گری هنجاری

در نظریه دورکیم، جامعه زمانی پایدار است که هنجارهای مشترک بتوانند «آرزوها و انتظارات» را تنظیم و رفتارها را قابل پیش‌بینی کنند. دورکیم «آنومی» را وضعیتی می‌داند که در آن

تنظیم‌گری هنجاری تضعیف یا نامعین می‌شود؛ به‌ویژه در دوره‌های تغییر سریع اقتصادی-اجتماعی، رونق/ رکود یا جابه‌جایی‌های شدید نهادی که قواعد قدیم فرسوده می‌شوند اما قواعد جدید هنوز تثبیت نشده‌اند. پیامد آنومی، کاهش انسجام اخلاقی، افزایش بی‌معنایی و ناامنی هنجاری و سستی پیوند فرد-جامعه است؛ بنابراین بی‌ثباتی می‌تواند پیش از هر بحران آشکار، در ساحت معنا و اخلاق جمعی انباشته شود. (Durkheim, 1951; 1985) این منطق برای تحلیل «شکندگی اجتماعی» بسیار مهم است، زیرا شکندگی را صرفاً پیامد فقر یا کمبود منابع نمی‌داند بلکه آن را نتیجه فرسایش ظرفیت جامعه برای تنظیم خواسته‌ها و مهار تنش‌ها می‌داند. شارح برجسته دورکیم، لوکس نشان می‌دهد که در خوانش دورکیم، آنومی یک «پاتولوژی ساختاری» است که با تغییرات اجتماعی و اختلال در بازتولید همبستگی پیوند دارد، نه صرفاً نابهنجاری فردی. از این منظر، شاخص‌های آنومی (ابهام هنجاری، بی‌قاعدگی، بی‌معنایی) از علائم اولیه ورود جامعه به ناحیه شکندگی‌اند. از منظر دورکیمی، «دینداری» به‌عنوان شکلی از اخلاق جمعی و نظم نمادین، می‌تواند کارکردی ضدآنومیک داشته باشد؛ زیرا با فراهم کردن معانی مشترک، قواعد رفتاری و احساس تعلق، به تنظیم خواسته‌ها و کاهش بی‌معنایی کمک می‌کند. تضعیف دینداری نهادی یا زیسته، در شرایط گذار، می‌تواند فرسایش تنظیم‌گری هنجاری و آنومی را تشدید کند. (Lukes, 1973)

۲-۳ فشار ساختاری و شکاف هدف-وسيله

رابرت مرتن با بسط نظریه آنومی، کانون تحلیل را به «ساختار فرصت‌های نهادی» منتقل می‌کند. او استدلال می‌کند زمانی که فرهنگ، اهدافی مانند موفقیت اقتصادی/منزلت را به‌طور گسترده ترویج می‌کند اما دسترسی به ابزارهای مشروع و نهادی دستیابی به این اهداف نامتوازن یا مسدود است، فشار ساختاری مزمین ایجاد می‌شود. افراد و گروه‌ها برای سازگاری با این فشار، ممکن است الگوهایی مانند «نوآوری انحرافی»، کناره‌گیری یا طغیان را برگزینند. در نتیجه، شکاف هدف-وسيله به فرسایش اعتماد به قواعد رسمی، کاهش ادغام اجتماعی و افزایش تنش‌های نهفته می‌انجامد. (Merton, 1938) اهمیت این نظریه برای شکندگی اجتماعی در این است که شکندگی را یک «فرایند انباشتی» نشان می‌دهد: حتی بدون بحران آشکار، تداوم نابرابری فرصت، بیکاری، فقر ساختاری و انسداد تحرک اجتماعی می‌تواند جامعه را به وضعیتی برساند که همبستگی و تعهد به هنجارهای رسمی کاهش یابد. (Wilson, 1996; Corak, 2013)

؛ به بیان دیگر، جامعه‌ای که در آن فشار ساختاری مزمن است، مستعد «شکندگی مزمن» خواهد بود، زیرا بخشی از جمعیت مسیرهای مشروع موفقیت را دست‌نیافتنی تلقی کرده و پیوندهای نهادی - هنجاری تضعیف می‌شود. متن کلاسیک مرتن (۱۹۳۸) که از پراجاع‌ترین منابع جامعه‌شناسی انحراف و آنومی نهادی است به‌طور گسترده برای توضیح بی‌ثباتی اجتماعی در زمینه‌های نابرابری به‌کار رفته است.

۳،۳ بحران مشروعیت و گسست حوزه عمومی از دولت

هابرماس شکندگی را در سطح « مشروعیت » و «انگیزش تبعیت» صورت‌بندی می‌کند. او در کتاب بحران مشروعیت نشان می‌دهد که در سرمایه‌داری متأخر، دولت اگر نتواند همزمان کارآمدی سیاستی و توجیه هنجاری/پذیرش اجتماعی را تأمین کند، وارد بحران مشروعیت می‌شود؛ یعنی شهروندان دلایل قانع‌کننده‌ای برای پذیرش نظم و تصمیمات رسمی نمی‌بینند و وفاداری/ اطاعت داوطلبانه فرسوده می‌شود. (Habermas, 1975)؛ در کتاب واقعیت‌ها و هنجارها این بحث تعمیق می‌شود: قانون زمانی مشروع است که از فرایندهای گفت‌وگویی و مشارکتی قابل دفاع عقلانی برآید؛ مشروعیت، به «عدالت رویه‌ای»، شفافیت، امکان مشارکت و قابلیت پاسخ‌گویی وابسته است. (Habermas, 1996) از منظر شکندگی اجتماعی، این نظریه توضیح می‌دهد چرا جامعه می‌تواند «پیشا بحرانی» شود: فرسایش ادراک عدالت رویه‌ای و گسست حوزه عمومی از تصمیم‌گیری رسمی، هم اعتماد نهادی را می‌کاهد و هم ظرفیت حل تعارض را تضعیف می‌کند. مک‌کارتی به‌عنوان شارح برجسته هابرماس، نشان می‌دهد که نقطه ثقل پروژه هابرماس، پیوند میان عقلانیت ارتباطی، مشروعیت و انسجام اجتماعی است؛ بنابراین کاهش کیفیت ارتباطی تولید هنجارها، سازوکار درونی شکندگی را فعال می‌کند. در این چارچوب، «شکندگی اجتماعی» را می‌توان مرحله‌ای دانست که در آن هنوز بحران آشکار رخ نداده، اما سرمایه مشروعیت و انگیزش تبعیت فرسوده شده و جامعه به آستانه تعارض‌های پرهزینه نزدیک می‌شود. (McCarthy, 1978)

۳-۴ سرمایه اجتماعی و افول اعتماد/مشارکت

پاتنام سرمایه اجتماعی را شبکه‌ها، هنجارهای همکاری و اعتماد می‌داند که هماهنگی و کنش جمعی را ممکن می‌سازند. او در کتاب « بولینگ به تنهایی » نشان می‌دهد کاهش مشارکت مدنی، عضویت‌های داوطلبانه و پیوندهای اجتماعی می‌تواند به افت اعتماد، انزوای اجتماعی و

کاهش ظرفیت جامعه برای حل مسائل جمعی منجر شود. (Putnam, 2000) در تحلیل شکنندگی اجتماعی، سرمایه اجتماعی «مکانیسم میانی و ضربه‌گیر» است: فشارهای ساختاری یا بحران مشروعیت زمانی به شکنندگی فراگیر تبدیل می‌شود که اعتماد افقی (میان شهروندان) و عمودی (به نهادها) تضعیف شود. جامعه‌ای با سرمایه اجتماعی پایین حتی اگر منابع اقتصادی داشته باشد، در برابر شوک‌ها شکننده‌تر است، زیرا بسیج اجتماعی، تبادل اطلاعات معتبر، همیاری و حل‌وفصل کم‌هزینه تعارض دشوار می‌شود. همچنین این نظریه یک مزیت روش‌شناختی مهم دارد: شاخص‌های نسبتاً قابل سنجش (اعتماد عمومی، مشارکت، عضویت انجمن‌ها، همکاری محلی) را برای پایش «مرز شکنندگی» فراهم می‌کند. بدین ترتیب، افت سرمایه اجتماعی اغلب یکی از نخستین نشانه‌های نزدیک شدن جامعه به ناحیه شکنندگی است، زیرا پیش از بحران‌های آشکار، ظرفیت هماهنگی و کنش جمعی تحلیل می‌رود. در ادبیات سرمایه اجتماعی، اغلب به‌مثابه منبعی برای تولید شبکه‌ها، اعتماد و هنجارهای همکاری تحلیل می‌شود. مشارکت در نهادها و مناسک دینی می‌تواند سرمایه اجتماعی پیوندی و گاه پل‌زن را تقویت کند؛ هرچند در صورت انحصارگرایی، ممکن است به قطبی شدن و تضعیف اعتماد فراگیر بینجامد. (Putnam, & Campbell, 2010)

۳-۵ بی‌سازمانی اجتماعی و «کارآمدی جمعی»

در سنت بی‌سازمانی اجتماعی، شاو و مک‌کی (Shaw & McKay, 1942) نشان دادند که برخی ویژگی‌های ساختاری-فضایی مانند فقر، بی‌ثباتی جمعیتی، ناهمگنی و ضعف نهادهای محلی می‌تواند سازمان‌یافتگی اجتماعی و کنترل غیررسمی را فرسوده کند و زمینه را برای آسیب‌ها و تعارض‌های اجتماعی فراهم آورد. سمپسون این سنت را با مفهوم «کارآمدی جمعی» بسط داد: ترکیبی از انسجام/اعتماد محلی و آمادگی برای مداخله به نفع خیر عمومی. او با شواهد تجربی چندسطحی نشان داد کارآمدی جمعی با کاهش خشونت و افزایش ظرفیت کنترل اجتماعی مرتبط است (Sampson et al., 1997) است. برای مفهوم شکنندگی اجتماعی، اهمیت این رویکرد در «مکانی و چندسطحی» بودن آن است: شکنندگی فقط یک وضعیت ملی نیست؛ ممکن است در محلات به صورت نامتوازن توزیع شود و از همانجا به سطح کلان سرایت کند. از منظر سیاستی، این نظریه توضیح می‌دهد چرا برخی مناطق با شوک‌های مشابه، پیامدهای اجتماعی متفاوت دارند: تفاوت در سرمایه محلی، شبکه‌های همسایگی، کنترل غیررسمی و

ظرفیت اقدام جمعی. بنابراین، شاخص‌هایی مانند اعتماد محلی، مشارکت همسایگی، و آمادگی برای اقدام جمعی، ابزارهای کلیدی برای تشخیص شکنندگی «پیش از بحران» در مقیاس خرد-میانی‌اند.

۶-۳ جامعه مخاطره‌آمیز و ریسک‌های ساخته‌شده

اولریش بک (Beck, 1992; 2009) استدلال می‌کند مدرنیته متأخر علاوه بر تولید ثروت، «ریسک‌های ساخته‌شده»^۱ تولید می‌کند؛ مخاطراتی که محصول فناوری، صنعت، سیاست‌گذاری و پیچیدگی‌های جهانی‌اند و اغلب فراملی، نامطمئن و سخت‌مدیریت می‌شوند.^۲ ریسک‌های سیستمی نوعی خاص از این ریسک‌ها هستند که سه ویژگی بنیادین دارند:

۱. سیستمی بودن:^۳ این ریسک‌ها به یک بخش یا نهاد محدود نمی‌شوند، بلکه به‌طور هم‌زمان چندین زیرسیستم اجتماعی (اقتصاد، سیاست، سلامت، محیط زیست، فرهنگ) را درگیر می‌کنند و از طریق شبکه‌های نهادی و اجتماعی گسترش می‌یابند.

۲. هم‌پوشانی و انباشت‌پذیری:^۴ ریسک‌ها به‌صورت منفرد عمل نمی‌کنند، بلکه با یکدیگر هم‌پوشان می‌شوند؛ به‌گونه‌ای که یک ریسک (مثلاً بحران اقتصادی) می‌تواند ریسک‌های دیگر (ناامنی اجتماعی، بحران سلامت، بی‌ثباتی سیاسی) را فعال یا تشدید کند.

۳. عدم قطعیت و دشواری کنترل نهادی: این ریسک‌ها اغلب نامرئی، با تأخیر زمانی، فراملی و غیرقابل پیش‌بینی‌اند و ظرفیت‌های سنتی دولت، علم و بازار برای مدیریت آن‌ها ناکافی است. به تعبیر بک، مدرنیته به مرحله‌ای رسیده که ریسک‌ها سریع‌تر از توان کنترل نهادی تولید می‌شوند.

بعلاوه بک میان «ریسک به‌مثابه تهدید عینی/ساختاری» و «ریسک به‌مثابه پیامد اجتماعی- نهادی مدیریت‌نشده» تمایز قائل می‌شود. ادبیات سیاستی جدید این تمایز را به‌صورت

¹ Manufactured risks

^۲ در ادبیات علوم اجتماعی، اقتصاد و مدیریت بحران، ریسک (Risk) به احتمال وقوع یک رویداد زیان‌بار همراه با پیامدهای بالقوه آن اشاره دارد و ماهیتی پیش‌نگر، قابل برآورد و وابسته به عدم قطعیت دارد (Beck, 1992; Renn, 2008). شوک (Shock) به رویدادی واقعی، ناگهانی و اغلب برون‌زا اطلاق می‌شود که سیستم را از وضعیت تعادل خارج می‌کند؛ مانند همه‌گیری، سقوط مالی یا بلایای طبیعی. ریسک عمدتاً در مراحل پیشگیری، ارزیابی و برنامه‌ریزی سیاستی کاربرد دارد، زیرا امکان سنجش احتمال و طراحی سازوکارهای کاهش آسیب را فراهم می‌کند. شوک در تحلیل تاب‌آوری، مدیریت بحران و بازبایی پس از بحران به‌کار می‌رود، زیرا بیانگر وقوع واقعی اختلال است. (World Bank, 2020; UNDRR, 2022).

³ Systemic

⁴ Cascading / Compounded Risks

زیر صورت‌بندی کرده است:

۱- میزان مواجهه اولیه یک جامعه با شوک‌ها و مخاطرات^۱

۲- میزان مواجهه ثانویه با مخاطرات^۲ یا گسترش، تشدید و سرریز اجتماعی- نهادی ریسک‌ها به دلیل ضعف ظرفیت‌های پاسخ، اعتماد و حکمرانی(OECD,2018; UNDRR^۳,2022)

این تفکیک امکان پیوند مفهومی ریسک‌های سیستمی با شکنندگی اجتماعی را فراهم می‌کند. از این منظر، ریسک‌های سیستمی نه تنها تهدیدی بیرونی، بلکه عاملی درونی در تولید شکنندگی اجتماعی‌اند زیرا اعتماد به نهادها را تضعیف کرده، احساس ناامنی مزمن ایجاد می‌کنند و پیوند دولت-جامعه را فرسایش می‌دهند. در این نگاه، شکنندگی اجتماعی الزاماً مختص جوامع فقیر نیست؛ بلکه ویژگی ساختاری جوامعی است که ریسک‌ها در آنها سریع‌تر از ظرفیت‌های نهادی و اجتماعی رشد می‌کنند. پیامد این نابرابری میان ریسک و ظرفیت نهادی، ناامنی مزمن، بی‌اعتمادی به نهادهای تخصصی/مدیریتی، و فرسایش همبستگی است. برای تحلیل شکنندگی، نظریه یک حلقه بسیار مهم اضافه می‌کند: حتی اگر جامعه از نظر هنجاری یا سرمایه اجتماعی در وضعیت متوسط باشد، انباشت ریسک‌های هم‌پوشان (اقتصادی، سلامت عمومی، زیست محیطی، امنیتی و...) می‌تواند جامعه را به «مرز شکنندگی» نزدیک کند، به‌ویژه اگر مدیریت ریسک ناعادلانه یا غیرشفاف ادراک شود. در نتیجه، «شکنندگی اجتماعی» در این چارچوب، نقطه‌ای است که در آن ریسک‌های سیستمی، ظرفیت تنظیم هنجاری و نهادی را فراتر می‌برند و احتمال لغزش به سمت بحران افزایش می‌یابد.

۷-۳ ادبیات دولت/نظم سیاسی شکننده و شکنندگی چندبعدی

در ادبیات دولت‌های شکننده، محور تحلیل «ظرفیت» و «مشروعیت» دولت برای تأمین امنیت، خدمات پایه و «کالاهای سیاسی»^۴ است. ؛ کالاهای عمومی سیاسی برای شهروندان شامل امنیت، حاکمیت قانون، مشروعیت سیاسی، رفاه اقتصادی، ارائه خدمات عمومی و امکان مشارکت می‌شود. (Rotberg, 2003) روتبرگ نشان می‌دهد دولت زمانی در مسیر شکست/ فروپاشی قرار می‌گیرد که دیگر نتواند این کالاها را عرضه کند و مشروعیتش نزد شهروندان فرسوده شود. در

¹ Primary exposure

² Secondary exposure

³ UNDRR :United Nations Office for Disaster Risk Reduction

⁴ Political goods

این ادبیات، امنیت نه تنها یک پیامد، بلکه بنیادی‌ترین «کالای سیاسی» دولت است. ناتوانی در مهار ناامنی‌های داخلی یا مدیریت تهدیدات نظامی-امنیتی، مستقیماً مشروعیت دولت را تضعیف کرده و با تشدید احساس ناامنی، جامعه را در مسیر شکنندگی و بی‌ثباتی مزمّن قرار می‌دهد. (Rotberg, 2003; OECD, 2018)

سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی، شکنندگی را در قالب یک چارچوب چندبعدی صورت‌بندی می‌کند که ترکیبی از «مواجهه با ریسک‌ها» و «محدودیت ظرفیت مقابله» در ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی/جامعه‌ای، امنیتی و محیطی است. اهمیت این رویکرد برای شکنندگی اجتماعی در پیوند دادن «دولت-جامعه» است: فرسایش اعتماد و انسجام اجتماعی می‌تواند ظرفیت حکمرانی را تضعیف کند و بالعکس، ناکارآمدی یا بی‌عدالتی ادراک‌شده در خدمات و سیاست‌ها، سرمایه اجتماعی و مشروعیت را فرسوده می‌سازد. بنابراین، شکنندگی اجتماعی در این ادبیات، نتیجه برهم‌کنش منفی میان ریسک‌ها و ظرفیت نهادی - اجتماعی است و وقتی هم ظرفیت و هم مشروعیت تضعیف شود، جامعه وارد «تله شکنندگی» شده و خروج دشوارتر خواهد شد. (OECD, 2018)

۴- تلفیق نظریه‌های شکنندگی اجتماعی

شکنندگی اجتماعی در جامعه‌شناسی نه به‌مثابه یک نظریه واحد، بلکه به‌عنوان یک وضعیت سیستمی و فرایندی پیشابحرانی قابل فهم است که از هم‌پوشانی چند سنت نظری کلاسیک و معاصر جامعه‌شناسی پدید می‌آید. وجه مشترک این نظریه‌ها تمرکز بر فرسایش ظرفیت‌های تنظیمی، انسجام اجتماعی، مشروعیت نهادی و توان‌کنش جمعی است؛ به‌گونه‌ای که جامعه پیش از ورود به بحران آشکار، توان پیشگیری، جذب و مهار تنش‌ها را از دست می‌دهد:

نظریه آنومی دورکیم (۱۹۵۱)، بنیان‌هنجاری شکنندگی را توضیح می‌دهد. دورکیم نشان می‌دهد که در دوره‌های تغییر شتابان اقتصادی-اجتماعی، فرسایش قواعد مشترک و تضعیف اخلاق جمعی، جامعه را وارد وضعیتی از بی‌معنایی، بی‌قاعدگی و ناامنی هنجاری می‌کند. این وضعیت الزاماً با فقر یا بحران آشکار همراه نیست، بلکه در سطح معنا و تنظیم انتظارات انباشته می‌شود و یکی از نخستین نشانه‌های ورود جامعه به ناحیه شکنندگی است.

نظریه فشار ساختاری مرتن (۱۹۳۸)، این بنیان‌هنجاری را به سطح ساختار فرصت‌ها پیوند می‌زند. شکاف پایدار میان اهداف فرهنگی مسلط و ابزارهای نهادی دسترسی به آن‌ها، فشار اجتماعی مزمّن تولید می‌کند که به فرسایش اعتماد به قواعد رسمی و کاهش ادغام اجتماعی

می‌انجامد. اهمیت این نظریه برای شکنندگی اجتماعی در تأکید بر انباشت تدریجی فشارها است: جامعه‌ای با نابرابری ساختاری و انسداد تحرک اجتماعی، حتی بدون بحران آشکار، مستعد شکنندگی مزمن می‌شود.

در سطح سیاسی-هنجاری، نظریه بحران مشروعیت هابرماس (۱۹۹۶؛ ۱۹۷۵)، توضیح می‌دهد که چگونه فرسایش عدالت رویه‌ای، مشارکت و عقلانیت ارتباطی، انگیزش تبعیت داوطلبانه را کاهش می‌دهد. در این وضعیت، هنوز بحران آشکار رخ نداده، اما سرمایه مشروعیت تحلیل رفته و ظرفیت حل تعارض تضعیف شده است. شکنندگی اجتماعی دقیقاً در همین فاصله میان «نظم رسمی موجود» و «پذیرش اجتماعی آن» شکل می‌گیرد.

نظریه سرمایه اجتماعی پاتنام (۲۰۰۰)، حلقه میانی این فرایند را روشن می‌کند. افت اعتماد، مشارکت مدنی و شبکه‌های همکاری، جامعه را از مهم‌ترین ضربه‌گیر خود در برابر تنش‌ها محروم می‌سازد. سرمایه اجتماعی پایین سبب می‌شود فشارهای ساختاری و بحران مشروعیت سریع‌تر به بی‌ثباتی اجتماعی تبدیل شوند.

در مقیاس خرد-میانی، سنت بی‌سازمانی اجتماعی و کارآمدی جمعی (Shaw, & McKay, 1942; Sampson, et al., 1997) نشان می‌دهد که شکنندگی اجتماعی به‌طور فضایی و چندسطحی توزیع می‌شود. ضعف نهادهای محلی، بی‌ثباتی جمعیتی و فقدان انسجام محلی، کنترل غیررسمی و توان اقدام جمعی را تضعیف می‌کند. این ناهمگنی مکانی توضیح می‌دهد چرا برخی محلات یا مناطق، زودتر وارد وضعیت شکنندگی می‌شوند و از آنجا به سطح کلان سرایت می‌کنند.

نظریه جامعه مخاطره‌آمیز (Beck, 1992, 2009)، بعد ریسکی شکنندگی را برجسته می‌سازد. ریسک‌های ساخته‌شده و سیستمی-اقتصادی، سلامت، زیست‌محیطی و امنیتی-زمانی بحران‌زا می‌شوند که ظرفیت نهادی، اعتماد و انسجام اجتماعی پیشاپیش فرسوده شده باشد. تمایز میان «مواجهه اولیه» و «مواجهه ثانویه» با ریسک‌ها نشان می‌دهد که شکنندگی اجتماعی خود به عاملی در تشدید پیامدهای ریسک تبدیل می‌شود.

در نهایت، نظریه دولت و نظم سیاسی شکننده (Rotberg, 2003; OECD, 2018) این فرایند را در پیوند دولت-جامعه جمع‌بندی می‌کند. وقتی دولت در تأمین امنیت، خدمات پایه و عدالت ناکام می‌ماند و مشروعیتش فرسوده می‌شود، و هم‌زمان جامعه نیز از سرمایه اجتماعی و انسجام

کافی برخوردار نیست، جامعه وارد «تله شکنندگی» می‌شود. در این وضعیت، هم ظرفیت دولت و هم ظرفیت جامعه به‌طور هم‌زمان تحلیل می‌رود و خروج از شکنندگی دشوار می‌گردد.

در مجموع، شکنندگی اجتماعی وضعیتی ساختاری-فرایندی و پیشابحرانی است که در آن، جامعه در اثر فرسایش هم‌زمان ظرفیت‌های هنجاری، مشروعیت نهادی و هماهنگی اجتماعی، توان مؤثر خود را برای تنظیم تنش‌ها، مدیریت تعارض‌ها و جذب شوک‌ها از دست داده است، بی‌آنکه هنوز به اختلال آشکار نظم، خشونت گسترده یا فروپاشی نهادی منجر شده باشد.^۱ در این وضعیت:

- قواعد و هنجارها هنوز به‌طور کامل فرو نریخته‌اند، اما کارآمدی الزام‌آور خود را از دست داده‌اند؛
- نهادها هنوز وجود دارند، اما اعتماد و انگیزش تبعیت داوطلبانه نسبت به آنها فرسوده شده است؛
- جامعه هنوز در بحران نیست، اما ظرفیت پیشگیری، مهار و حل بحران را از دست داده و در آستانه عبور از آن قرار دارد.

۴-۱ صورت بندی گزاره‌های کلیدی

۱. فشارهای ساختاری مزم، از طریق ایجاد شکاف‌های پایدار در فرصت‌های اجتماعی و اقتصادی، به افزایش وضعیت آنومی و فرسایش تدریجی نظم هنجاری منجر می‌شوند و ظرفیت جامعه برای تنظیم رفتارها و انتظارات را تضعیف می‌کنند.
۲. فرسایش نظم هنجاری، هنگامی که با ادراک گسترده بی‌عدالتی رویه‌ای و ناکارآمدی سازوکارهای تصمیم‌گیری همراه می‌شود، به شکل‌گیری بحران مشروعیت نهادی انجامیده و انگیزش تبعیت داوطلبانه شهروندان از قواعد رسمی را کاهش می‌دهد.^۲
۳. کاهش مشروعیت نهادی، با تضعیف اعتماد عمومی و افول سرمایه اجتماعی و کارآمدی جمعی، توان جامعه برای کنش هماهنگ و حل تعارضات را محدود کرده و در نتیجه سطح تاب‌آوری اجتماعی را به‌طور معناداری کاهش می‌دهد.

^۱ اگرچه این گزاره منطقی است اما یک نکته دارد و آن این است که در نظریه هابرماس، بحران مشروعیت معمولاً از ترکیب ناکامی‌های کارکردی-سیاستی و شکاف‌های هنجاری/انگیزشی ناشی می‌شود یعنی «بی‌عدالتی رویه‌ای» و «فرسایش هنجاری» می‌توانند هم‌زمان و تقویت‌کننده یکدیگر باشند نه لزوماً یکی همیشه مقدم بر دیگری.

۴. ریسک‌های سیستمی عینی/ساختاری (مواجهه اولیه) تنها زمانی به بحران‌های عمیق اجتماعی تبدیل می‌شوند که سرمایه اعتماد، مشارکت مدنی و ظرفیت‌های نهادی جامعه پیشاپیش دچار فرسایش شده باشند و امکان مدیریت مؤثر این ریسک‌ها را از میان برده باشند.^۱

۵. شکنندگی اجتماعی در بالاترین سطح خود زمانی بروز می‌کند که هم دولت و هم جامعه به‌طور هم‌زمان در چرخه‌ای از فرسایش ظرفیت نهادی، کاهش مشروعیت و تضعیف انسجام اجتماعی گرفتار شوند و هیچ‌یک قادر به جبران یا مهار این روند نباشد.

مفاهیم نظری مندرج در گزاره‌های پنجگانه مذکور را می‌توان در چهار رده شامل «ورودی‌ها»^۲ (I)، «شرایط تشدیدکننده»^۳ (A)، «وضعیت کانونی»^۴ (C) و «پیامدهای»^۵ (O) شکنندگی اجتماعی» مطابق شرح زیر از هم تفکیک نمود و روابط میان آنها را نیز مطابق نمودار مفهومی شکنندگی اجتماعی در شکل ۱ ترسیم نمود.

○ ورودی‌ها (I) : فشارساختاری مزمن؛ ریسک‌های عینی/ساختاری (مواجهه اولیه)
○ شرایط تشدیدکننده (A): فرسایش هنجاری/آنومی؛ کاهش مشروعیت؛ ریسک‌های پیامدی یا مخاطرات آبشاری (مواجهه ثانویه)

○ وضعیت کانونی (C) : شکنندگی اجتماعی (شرایط پیشابحرانی)
○ پیامدها (O): کاهش شدید تاب‌آوری؛ تشدید تعارضات و اعتراضات و افتادن در دام بحران‌های عمیق

در شکل ۱ علاوه بر روابط علی، چند حلقه برگشتی مهم میان مفاهیم نیز ترسیم گردیده که عبارتند از:

○ سطح اعتماد و مشارکت اجتماعی به‌صورت برگشتی بر مشروعیت نهادی اثر می‌گذارد.
○ ناکامی در حکمرانی، فشارهای ساختاری را بازتولید و تشدید می‌کند.
○ پیامدهای بحران نیز به نوبه خود مشروعیت نهادی و ظرفیت‌های اجتماعی و نهادی را بیش از پیش فرسوده می‌سازند.

^۱ اگرچه این گزاره از یک ترتیب منطقی برخوردار است اما از نظر تقدم زمانی، ریسک‌ها فقط «پس از فرسایش ظرفیت‌ها» وارد نمی‌شوند بلکه می‌توانند از ابتدا به‌عنوان «ورودی» عمل کنند و سپس از مسیر ۲ و ۳ (مشروعیت/اعتماد/تاب‌آوری) به عنوان «شتاب دهنده»، شکنندگی را تشدیدکنند.

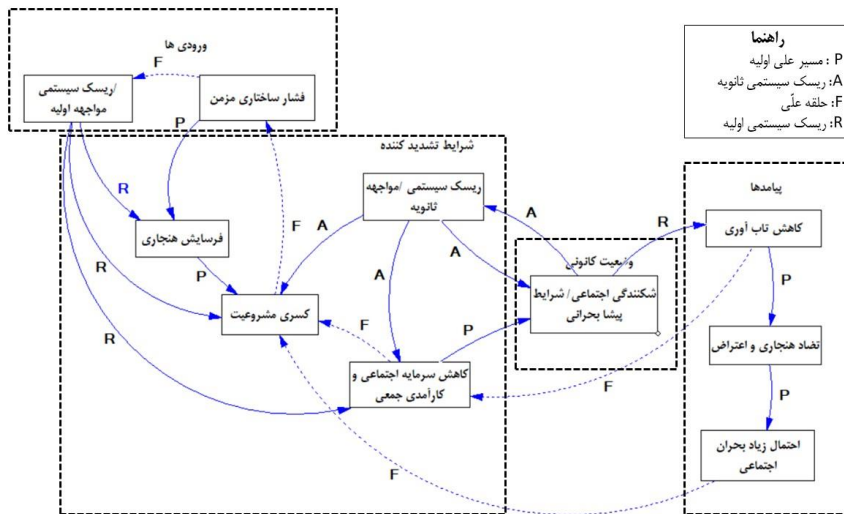
^۲ Inputs

^۳ Amplifying Conditions

^۴ Core condition

^۵ Outcomes

○ ریسک‌های سیستمی و فشارهای ساختاری نیز فرایندهای متداخل بوده و برهم‌کنشی دارند.^۱

شکل (۱): چارچوب علی یکپارچه شکنندگی اجتماعی

۴-۲ تفسیر تحلیلی روابط علی و حلقه‌های برگشتی

۱. فشار ساختاری مزمن - فرسایش هنجاری: فشارهای ساختاری مزمن (نابرابری، انسداد تحرک و فرصت‌ها) ظرفیت تنظیم‌گری هنجاری را تضعیف می‌کند و به فرسایش نظم اخلاقی/هنجاری (آنومی) می‌انجامد.
۲. فرسایش هنجاری - کاهش مشروعیت: وقتی هنجارها مبهم و متعارض شوند، «معیارهای پذیرش و اطاعت» سست می‌شود و ادراک بی‌عدالتی رویه‌ای و ناکارآمدی تصمیم‌گیری تقویت شده و به کسری مشروعیت دامن می‌زند.

^۱ در ادبیات شکنندگی، ریسک‌های سیستمی به شوک‌های برون‌زا یا درون‌زایی اشاره دارند که به‌صورت هم‌زمان چند زیرسیستم اجتماعی را درگیر می‌کنند. (Beck, 1992; OECD, 2025) در مقابل، فشارهای ساختاری مزمن به نابرابری‌های پایدار، انسداد فرصت‌ها و ضعف حکمرانی اشاره دارد که به تدریج ظرفیت‌های اجتماعی را فرسوده می‌کند. (Merton, 1938; World Bank, 2011) متداخل مفهومی این دو زمانی رخ می‌دهد که شوک‌های سیستمی در بستری از فشارهای ساختاری فعال شوند؛ در این حالت، شدت اثر شوک نه به‌واسطه خود رویداد، بلکه به دلیل آسیب‌پذیری‌های انباشته افزایش می‌یابد. شواهد تطبیقی نشان می‌دهد جوامعی با نابرابری بالا و اعتماد نهادی پایین، در برابر شوک‌های مشابه پیامدهای شدیدتری تجربه می‌کنند. (OECD, 2025) بنابراین، ریسک‌های سیستمی و فشارهای ساختاری نه دو مقوله مستقل، بلکه فرایندهای برهم‌کنشی‌اند که با هم شکنندگی را تشدید می‌کنند.

۳. کاهش مشروعیت - فرسایش سرمایه اجتماعی و کارآمدی جمعی: کسری مشروعیت اعتماد عمودی را می‌کاهد و از مسیر کاهش مشارکت و شبکه‌های همکاری، سرمایه اجتماعی و کارآمدی جمعی افت می‌کند؛ هماهنگی اجتماعی ضعیف می‌شود.

۴. کاهش سرمایه اجتماعی - شکنندگی اجتماعی: در این نقطه، «شکنندگی اجتماعی» به‌عنوان وضعیت پیشابحرانی سیستمی شکل می‌گیرد: جامعه در برابر شوک‌ها و تنش‌ها، ظرفیت جذب و تنظیم مؤثر را از دست داده است.

۵. شکنندگی اجتماعی - کاهش تاب‌آوری - تضاد هنجاری / اعتراض - احتمال بحران: شکنندگی به کاهش تاب‌آوری می‌انجامد؛ کاهش تاب‌آوری به افزایش تعارض / اعتراض و در نهایت به افزایش احتمال بحران اجتماعی ختم می‌شود.

۶. ریسک‌های سیستمی ساختاری یا مواجهه اولیه (شوک‌های اقتصادی، اجتماعی-جمعیتی، امنیتی، سلامت عمومی، زیست محیطی) به عنوان ورودی سبب کاهش مشروعیت، فرسایش هنجاری و فرسایش هنجاری می‌شوند و از این طریق شکنندگی اجتماعی را تشدید می‌کنند.

۷. ریسک‌های پیامدی یا مواجهه ثانویه، رفتار آبشاری/هم‌پوشان پیدا کرده و مانند شتاب‌دهنده عمل می‌کنند: ناکامی نهادی و فرسایش اعتماد باعث می‌شود هر شوک کوچک‌تر نیز اثر بزرگ‌تری بگذارد و شکنندگی را دوباره تقویت کند.

۸. حلقه‌های برگشتی و اثر تشدید کنندگی آنها:

۱-۸ رابطه برگشتی کاهش مشروعیت - فرسایش سرمایه اجتماعی: این چرخه نشان می‌دهد افت مشروعیت، اعتماد و مشارکت را کم می‌کند و افت اعتماد/مشارکت هم مشروعیت را بیشتر فرسوده می‌سازد.

۲-۸ رابطه برگشتی کاهش مشروعیت - فشار ساختاری: این مسیر نشان می‌دهد ناکامی حکمرانی می‌تواند فشارهای ساختاری را بازتولید/تشدید کند (مثلاً سیاست‌های ناکارآمد، نابرابری یا انسداد فرصت‌ها را تشدید می‌کند)، و این فشارها دوباره زنجیره را فعال‌تر می‌کنند.

۳-۸ رابطه برگشتی کاهش سرمایه اجتماعی - کاهش تاب‌آوری: وقتی تاب‌آوری کاهش می‌یابد، شبکه‌های حمایت، همکاری و اعتماد سریع‌تر فرسوده می‌شوند؛ بنابراین کاهش تاب‌آوری «علت» افت بیشتر سرمایه اجتماعی نیز می‌شود (چرخه تضعیف ظرفیت‌های مقابله).

۴-۸ رابطه برگشتی کاهش مشروعیت - افزایش احتمال بحران : حتی « نزدیک شدن به بحران» یا تجربه‌های مکرر بی‌ثباتی می‌تواند برداشت عمومی از کارآمدی/حقانیت نظم نهادی را تضعیف کند و مشروعیت را پایین‌تر بیاورد.

۵- روش تحقیق و منابع داده

۵-۱. روش تحقیق : تحلیل ثانویه با رویکرد تبیینی - مقایسه‌ای

تحلیل ثانویه با رویکرد تبیینی - مقایسه‌ای ، رویکردی است که در مطالعات شکنندگی و ریسک به‌طور گسترده برای پیش روندها و مقایسه کشورها به کار می‌رود. (OECD, 2025; Marin, Ferrer et al., 2017) استفاده از شاخص‌های ترکیبی چندبعدی شکنندگی ، امکان تبیین روابط میان مواجهه با ریسک، آسیب‌پذیری و ظرفیت مقابله را فراهم می‌کند و با منطق روش‌های مقایسه‌ای در علوم اجتماعی هم‌خوان است. (Rotberg, 2003; World Bank, 2011) همچنین ادغام داده‌های کمی با چارچوب نظری، پژوهش را در زمره مطالعات تبیینی مبتنی بر شاخص‌های ترکیبی قرار می‌دهد که برای تحلیل وضعیت‌های پیشابحرانی و هشدار زودهنگام توصیه شده‌اند. (INFORM, 2023; OECD, 2018)

بعلاوه روش تحقیق حاضر را می‌توان « تحلیل نظری- ثانویه» نیز معرفی کرد بدین معنا که به دلیل فقدان یا عدم دسترسی به برخی داده‌های تجربی مستقیم، استدلال‌ها بر پایه مرور نظام‌مند ادبیات علمی و تحلیل انتقادی آثار پژوهشگران معتبر بنا شده است. در این رویکرد، به‌جای تولید داده‌های اولیه، از هم‌گرایی مفهومی و تکرار الگوهای نظری در پژوهش‌های پیشین برای تقویت اعتبار مدعیات استفاده می‌شود. همان‌گونه که کرسول تأکید می‌کند، مرور ادبیات می‌تواند به‌عنوان شواهد غیرمستقیم برای صورت‌بندی و پشتیبانی از استدلال‌های نظری به‌کار رود. (Creswell, J. W. (2014) ؛ استفاده از منابع ثانویه معتبر در پژوهش‌های تحلیلی و سیاست‌گذاری عمومی روشی موجه برای تبیین روابط علی است. (Yin, R. K. (2018)

۵-۲. منابع داده : شاخص‌های بین‌المللی شکنندگی و گزارشات وضعیت شکننده

۵-۲-۱ شاخص‌های ترکیبی شکنندگی اجتماعی

شاخص‌های تجربی شکنندگی اجتماعی ابزارهای ترکیبی و چندبعدی‌اند که با اتکا به داده‌های مقایسه‌پذیر بین‌المللی، ظرفیت جوامع برای مدیریت ریسک‌ها، حفظ انسجام اجتماعی و پیشگیری از بحران را می‌سنجند. از شناخته‌شده‌ترین این شاخص‌ها، عبارتند از :

- شاخص وضعیت های شکننده^۱ (SFI) : این شاخص، شکنندگی را حاصل برهم‌کنش «مواجهه با ریسک» و «کفایت ظرفیت‌های مقابله‌ای» در شش بُعد اقتصادی، سیاسی، امنیتی، اجتماعی، انسانی و محیطی می‌داند و با روش‌های آماری مانند تحلیل مؤلفه‌های اصلی، شدت شکنندگی را در یک طیف اندازه‌گیری می‌کند. (OECD, 2025)؛
- شاخص دولت‌های شکننده^۲ : این شاخص (FSI) شکنندگی را با ۱۲ شاخص فرعی در حوزه‌های انسجام، اقتصاد، سیاست و اجتماع، فشارهای ساختاری و کارکرد دولت را برای ارزیابی خطر بی‌ثباتی و فروپاشی نهادی پایش می‌کند. (Fund for Peace, 2023)؛
- شاخص ارزیابی ریسک^۳ INFORM : شاخص مذکور (IRI) شکنندگی را از منظر مدیریت ریسک می‌سنجد و با تفکیک «مخاطرات و مواجهه»، «آسیب‌پذیری» و «کمبود ظرفیت مقابله»، احتمال بروز بحران‌های انسانی را برآورد می‌کند. (Marin Ferrer et al., 2017)؛
- افزون بر آن، شاخص آسیب‌پذیری اجتماعی (SVI) نیز با تمرکز بر متغیرهای جمعیت‌شناختی و اقتصادی، توزیع فضایی آسیب‌پذیری اجتماعی را نشان می‌دهد. (Cutter et al., 2003)؛ گرچه شاخص اخیر معنای شکنندگی اجتماعی بطور کامل پوشش نمی‌دهد. این شاخص‌ها در مجموع، چارچوبی داده‌محور برای تشخیص وضعیت پیشابحرانی و طراحی سیاست‌های تاب‌آوری اجتماعی فراهم می‌کنند. از میان چهار شاخص مذکور، درمقاله حاضر از شاخص وضعیت های شکننده (SFI)، شاخص ارزیابی ریسک (IRI) و گزارشات مربوط برای تحلیل شکنندگی در ایران استفاده شده است.

۳-۵. شاخص های جزئی شکنندگی اجتماعی منطبق با چارچوب نظری

نکته کلیدی برای تشخیص و تبیین شکنندگی اجتماعی اولاً وجود یک چارچوب نظری مستدل است که سازوکارهای شکنندگی را روشن نشان دهد و ثانیاً وجود داده های معتبر برای اعتباریابی این سازوکارهاست. منطبق با چارچوب نظری و با استناد به منابع معتبر، شاخص های جزئی و سازنده شکنندگی اجتماعی در چهارلایه «ورودی ها (I)»، «شرایط تشدید کننده (A)»، «وضعیت کانونی یا پیشابحرانی (C)» و «پیامد ها (O)» مطابق شرح زیر هستند:

¹ States of Fragility Index – SFI

² Fragile States Index – FSI

³ INFORM Risk Index – IRI

۵-۳-۱. ورودی ها (I) شامل شاخص های جزئی فشارساختاری مزمن و ریسک های سیستمی / مواجهه اولیه

۵-۳-۲. شرایط تشدیدکننده (A) شامل شاخص های جزئی فرسایش هنجاری/ آنومی ؛ کاهش مشروعیت ؛ریسک های پیامدی / مواجهه ثانویه

۵-۳-۳. وضعیت کانونی (C) شامل شاخص های جزئی آستانه شکنندگی اجتماعی (شرایط پیشابحرانی)

۵-۳-۴. پیامدها (O) شامل شاخص های جزئی وضعیت بحرانی(کاهش شدید تاب‌آوری؛ تشدید تعارضات و اعتراضات و فرو رفتن در بحران اجتماعی) .

عناوین شاخص های جزئی ، نشانگرها و منابع شکنندگی در هریک از چهار لایه ورودی (I) ، شتاب دهنده (A) ، وضعیت کانونی (C) و پیامد ها (O) با اندیس های فرعی هرلایه مطابق شرح جداول ۵-۳-۱ تا ۵-۳-۸ معرفی می گردد^۱ :

جدول ۵-۳-۱: شاخص های فشار ساختاری مزمن (II)

منبع	نشانگر	شاخص
(Merton, 1938; Piketty, 2014)	ضریب جینی، سهم دهک‌های بالا	نابرابری پایدار درآمد و ثروت
(Townsend, 1979; Sen, 1999)	نرخ فقر نسبی / فقر چندبعدی	فقر
(Bourdieu, 1986; Corak, 2013)	کاهش درآمد بین‌نسلی / تحرک آموزشی	انسداد تحرک اجتماعی بین نسلی
(Merton, 1938; Wilson, 1996)	نرخ بیکاری جوانان تحصیل کرده/ نرخ بیکاری بلند مدت	بیکاری ساختاری ^۲
(Wilson, 1996; Massey & Denton, 1993)	شاخص‌های تمرکز فضایی فقر/ بیکاری	تمرکز و حاشینه نشینی

^۱هم‌پوشانی های احتمالی میان شاخص‌های تجربی شکنندگی معمولاً با استفاده از روش‌های آماری مانند تحلیل مؤلفه‌های اصلی، مدل‌های چندسطحی و آزمون هم خطی کنترل می شود. (Goldstone et al., 2010)

^۲بیکاری ساختاری به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن عدم انطباق پایدار میان ساختار تقاضای نیروی کار (مهارت‌ها، تخصص‌ها، موقعیت‌های جغرافیایی) و ساختار عرضه نیروی کار (ویژگی‌های تحصیلی، مهارت‌تویلسون و مکانی جمعیت فعال)، موجب می‌شود بخشی از نیروی کار، حتی در شرایط رشد اقتصادی یا وجود فرصت‌های شغلی، به‌طور مزمن از بازار کار خارج بماند. برخلاف بیکاری چرخه‌ای که ناشی از رکودهای کوتاه‌مدت است، بیکاری ساختاری ریشه در تحولات بلندمدت اقتصادی، فناورانه، نهادی و جمعیتی دارد و به‌سادگی با سیاست‌های کوتاه‌مدت تقاضامحور کاهش نمی‌یابد. (Blanchard & Katz, 1992)

منبع	نشانگر	شاخص
		فضائی
(Esping-Andersen ,1990; World Bank ,2013)	پوشش آموزشی/سلامت، کیفیت مسکن	نابرابری دسترسی به خدمات عمومی
(Bourdieu & Passeron ,1977; OECD ,2019)	ترک تحصیل، کیفیت آموزشی	نابرابری آموزشی و مهارتی
(Tilly (1998); Silver (1994)	تبعیض قومی ، مذهبی ، جنسیتی و طبقاتی	تبعیض ساختاری و طرد اجتماعی

جدول ۵-۳-۲: شاخص های ریسک های سیستمی / مواجهه اولیه (I2)

منبع	نشانگر	شاخص
(Beck,1992; Stiglitz ,2012; Standing ,2011; OECD ,2018)	نوسان رشد یا رکود اقتصادی، شوک های تورمی شدید ، شوک نرخ ارز	مواجهه با شوک های کلان اقتصادی
(Standing ,2011; (ILO ,2018)	نرخ بیکاری کل و جوانان، سهم اشتغال غیررسمی	مواجهه با بیکاری گسترده و شوک بازار کار
(Beck ,2009 ؛ UNDRR ,2022)	خشکسالی، تنش آبی، سیل، زلزله ، آلودگی مزمن هوا	مواجهه با مخاطرات زیست محیطی و اقلیمی
(Beck ,1992; WHO ,2020)	تراکم جمعیت ، شیوع بیماری های واگیر	مواجهه با بحران های سلامت عمومی
(Rotberg ,2003; OECD ,2018)	منازعات منطقه ای ، تحریم های بین المللی	مواجهه با تهدیدات امنیتی و ژئوپلیتیکی برون مرزی
(Urdal ,2006; Goldstone et al. ,2010)	نسبت جمعیت جوان، نرخ وابستگی /بار تکفل	مواجهه با فشارهای جمعیتی و ساختار سنی نامتوازن
(Sassen ,2001; UN-Habitat ,2020)	نرخ رشد شهرنشینی ، تراکم شهری	مواجهه با شهرنشینی سریع و تمرکز کلان شهری
(OECD ,2018; Auty ,2001)	وابستگی به نفت/منابع طبیعی ، تمرکز صادرات	مواجهه با وابستگی ساختاری اقتصادی

جدول ۵-۳-۳: شاخص های فرسایش هنجاری / انومی (A1)

منبع	نشانگر	شاخص
Merton ؛ Durkheim ,1951) (Seeman ,1959,1938)	احساس سردرگمی درباره درست یا نادرست بودن/احساس بی ثباتی قواعد اجتماعی	بی هنجاری
Durkheim ,1995): (Parsons ,1951	عادی شدن نقض قواعد / توجیه اخلاقی رفتارهای انحرافی	تضعیف الزام اخلاقی هنجارها

منبع	نشانگر	شاخص
(Habermas ; Merton ,1938) ,1975	بی‌اعتقادی عملی به ارزش‌های رسمی / دوگانگی گفتار و عمل	ارزش‌های رسمی و زیسته
(Merton ,1938 ; Clinard & Meier ,2011)	تخلف، فساد ، قانون‌گریزی، دورزدن قواعد/ کاهش سرزنش اجتماعی رفتارهای ناهنجار	افزایش رفتارهای انحرافی غیرخوشونت‌آمیز
(Habermas ,1975 ; Tyler ,2006)	بی‌اعتقادی به انصاف قواعد، قانون برای همه یکسان نیست	بی‌اعتمادی هنجاری به قواعد و نهادهای تنظیم‌کننده
(Durkheim ,1951 ; Beck ,2009)	منزاعه ارزشی بین نسل‌ها/ تعارض سبک‌های زندگی	افزایش تعارضات هنجاری
(Durkheim ,1995 ; Giddens ,1991)	اضطراب اخلاقی/ احساس رهاشدگی هنجاری	احساس ناامنی اخلاقی

جدول ۵-۳-۴: شاخص‌های کسری مشروعیت و عدالت رویه‌ای (A2)

منبع	نشانگر	شاخص
(Habermas ,1996; Tyler ,2006)	ادراک انصاف، بی‌طرفی، ثبات و شفافیت تصمیم‌گیری	ادراک عدالت رویه‌ای
(Tyler ,2006; Levi, Sacks, & Tyler ,2009)	تبعیت بدون ترس از مجازات/ تمایل به همکاری با نهادها	پذیرش داوطلبانه قواعد/ قوانین
(Rawls ,1971; Habermas ,1975)	برخورد برابر با همه گروه‌ها / عدم تبعیض ساختاری	ادراک انصاف در توزیع قدرت و منابع
(Bovens ,2007; OECD ,2017)	شفافیت تصمیمات، پاسخ‌گویی مسئولان	شفافیت و پاسخ‌گویی نهادی
(Habermas ,1996; Dalton ,2004)	احساس تأثیرگذاری سیاسی، مشارکت معنادار	احساس نمایندگی و مشارکت مؤثر
(Weber ,1978); Tyler & Jackson ,2014)	باور به «درست بودن» قوانین/ احترام اخلاقی به قانون	مشروعیت هنجاری قانون
(Habermas ,1975; Norris ,2011)	بدبینی نهادی/افزایش بی‌تفاوتی	کاهش سرمایه مشروعیت

جدول ۵-۳-۵: شاخص‌های فرسایش سرمایه اجتماعی و کارآمدی جمعی (A3)

منبع	نشانگر	شاخص
(Fukuyama ,1995; Putnam ,2000)	افت اعتماد تعمیم‌یافته / اعتماد بین گروهی	کاهش اعتماد اجتماعی
(Easton ,1965; Rothstein & Stolle ,2008)	افت اعتماد به نهادهای عمومی	کاهش اعتماد نهادی

Rothstein & Stolle, 2008)؛ (Norris, 2011	کاهش مشارکت در مردم نهادها و فعالیت‌های جمعی	افت مشارکت مدنی و داوطلبانه
Coleman, 1988)؛ (Granovetter , 1973	کاهش پیوندهای پایدار، حمایتی و چهره‌به‌چهره	تضعیف شبکه‌های اجتماعی پایدار
(Ostrom, 2000؛ Putnam, 2000)	تضعیف انتظار همکاری و کمک متقابل در تعاملات اجتماعی	کاهش هنجارهای همکاری و عمل متقابل
(Sampson et al., 1997 ؛Kawachi & Berkman, 2000)	کاهش احساس تعلق، همدلی و همبستگی در سطح محله یا اجتماع محلی	افت انسجام و همبستگی محلی
(Sampson et al., 1997)	کاهش تمایل به اقدام مشترک برای حل مسائل محلی یا کنترل رفتارهای مخد	کاهش آمادگی برای اقدام و مداخله جمعی
(Bauman ,2000 ؛Putnam , 2000)	کناره‌گیری افراد از تعاملات اجتماعی و کنش جمعی	افزایش انزوا و کناره‌گیری اجتماعی
(Alesina & La Ferrara, 2002)؛	تقویت پیوندهای درون گروهی همراه با کاهش اعتماد و تعامل بین گروهی	قطبی شدن اجتماعی و کاهش سرمایه اجتماعی پل‌زن

جدول ۵-۳-۶: شاخص‌های ریسک‌های سیستمی /مواجهه ثانویه (A4)

منبع	نشانگر	شاخص
(Beck ,1992؛ OECD ,2018؛ World Bank ,2011)	تاخیر در واکنش سیاستی، ناکارآمدی، ناهماهنگی نهادی	ناتوانی نهادی در مدیریت بحران
(Giddens ,1991؛ OECD ,2020 Beck ,2009)؛	بی‌اعتمادی به اطلاعات رسمی ، گسترش شایعات و اطلاعات غیررسمی	فرسایش اعتماد عمومی در شرایط بحران
(Beck ,1992؛ UNDRR,2022؛ Cutter et al. ,2003)	شکاف طبقاتی پس از بحران، تمرکز خسارت بر گروه‌های آسیب پذیر	تشدید نابرابری‌های اجتماعی ناشی از بحران
(Sampson ,2012؛ Giddens ,1991؛ Beck ,2009)	افزایش شکاف‌های ارزشی، منازعات اجتماعی پیرامون سیاست‌های بحران	قطبی شدن اجتماعی و تعارضات ثانویه
(Beck ,2009 ؛ OECD ,2018؛ Habermas ,1975)	بی ثباتی اقتصادی ، ناآرامی اجتماعی پس از بحران	سرریز نهادی ریسک‌ها
(Norris et al. Putnam, 2000) ,2008	کاهش مشارکت داوطلبانه / افت همیاری اجتماعی	فرسایش سرمایه اجتماعی در شرایط بحران
(Giddens ,1991 ؛Beck ,1992)	اضطراب اجتماعی / احساس فقدان کنترل بر آینده	گسترش ناامنی ذهنی و اضطراب مزمن :
(Beck ,2009؛ Buzan et al. ,1998)	بحران به‌مثابه تهدید امنیت ملی / محدود شدن گفت‌وگوی عمومی	سیاسی شدن یا امنیتی شدن ریسک‌ها
(World Bank ,2011؛ OECD ,2018)	کاهش ظرفیت نهادی پس از هر شوک/ تکرار بحران‌های مشابه	بازتولید چرخه ریسک - شکستگی

جدول ۵-۳-۷: شاخص های آستانه شکنندگی اجتماعی^۱ / وضعیت کنونی: (C)

شکنندگی اجتماعی، هنگامی به نقطه مرزی خود (آستانه ورود به مرحله بحران عمیق اجتماعی) می رسد که در یک بازه زمانی معین (بیش از ۳ سال) : ○ فشارهای ورودی آن (فشار ساختاری مزمن (I1) و فشار شوک های سیستمی / مواجهه اولیه (I2)) در یک بازه نسبتاً بالا (بالای صدک ۷۵) قرار گرفته باشد ؛ ○ شیب تغییر فشارهای ورودی (فشار ساختاری مزمن (II) و فشار شوک های سیستمی / مواجهه اولیه (I2)) در بازه زمانی معین ، مثبت و معنادار (افزایش پیوسته) باشد؛ ○ حداقل دو عامل از چهار عامل تشدیدکننده آن (کسری مشروعیت (A2) و فرسایش سرمایه اجتماعی (A3)) در یک بازه نسبتاً بالا (بالای صدک ۷۵) قرار گرفته باشد.

جدول ۵-۳-۸: شاخص های وضعیت بحرانی(O)

منبع	نشانهگر	شاخص
(Tilly & Tarrow, 2015)	اعتراضات گسترده، منازعات خیابانی، قطبیت اجتماعی	افزایش تعارضات اجتماعی آشکار
(Shaw & McKay, 1942)؛ (Sampson, 2012)	افزایش جرم و بزهکاری / گسترش قانون گریزی آشکار	کاهش پایدار نظم و کنترل اجتماعی
(World Bank ؛ Rotberg, 2003)؛ 2011	ناتوانی در ارائه خدمات پایه / فلج نهادی	فروپاشی حکمرانی
(Tilly, 2003؛ Gurr, 1970)	خشونت خیابانی / درگیری های سیاسی	تشدید خشونت سیاسی
(Norris, 2011؛ Putnam, 2000)	افت مشارکت انتخاباتی / انزوای مدنی	کاهش مشارکت سیاسی و اجتماعی مؤثر
(OECD ؛ Castles et al. ,2014)؛ 2018	مهاجرت گسترده / خروج سرمایه انسانی	تشدید مهاجرت، فرار سرمایه و فرار نخبگان

۱ گام های محاسباتی معمول برای ساختن شاخص ترکیبی شکنندگی اجتماعی شامل نرمال سازی هر شاخص به بازه ۰-۱ (حداقل - حداکثر) یا استاندارد سازی (z)؛ تعیین وزن ها (وزن برابر شاخص ها/ تحلیل مؤلفه های اصلی (PCA) برای استخراج وزن هر شاخص مبتنی بر واریانس مشترک) ، ساخت شاخص ترکیبی. $SFI = \sum (w_i \times x_i)$ و تعریف آستانه مبتنی بر توزیع تاریخی (مثلاً صدک ۷۵) / یا مبتنی بر مدل هشدار زودهنگام (Logit/Probit) احتمال عبور از یک پیامد (مثلاً جهش ناآرامی/خشونت سیاسی) از ۰.۵ عبور کند. بعلاوه برای اعتبارسنجی ادعای « مرزی بودن» و تمایز دقیق شکنندگی از پیامدهای آن ، اعتبارسنجی باید روی پیامدهای قابل مشاهده انجام شود از جمله استفاده از « اعتبارهمگرا » که با هم جهتی SFI با دیگر شاخص های شناخته شده شکنندگی مانند FSI برآورد می گردد.

(Tyler ; Habermas ,1975) 2006	بی‌اعتنایی عمومی به قوانین	نافرمانی مدنی
(Adger ; Norris et al. ,2008) 2000	تداوم بحران‌ها / ناتوانی در بازسازی اجتماعی	کاهش شدید تاب‌آوری اجتماعی
(Rodrik ,1999; Beck ,1992)	تمرکز آسیب بر گروه‌های خاص / چرخه فقر- بی‌ثباتی	تشدید نابرابری‌ها و بازتولید چرخه بی‌ثباتی

۶- تحلیل تجربی شکنندگی اجتماعی در ایران

مرور پژوهش‌ها و گزارش‌های داده‌محور معتبر نشان می‌دهد قرار گرفتن کشورها در «مرز یا سطح بالای شکنندگی اجتماعی» معمولاً حاصل هم‌زمانی مواجهه شدید با ریسک‌های سیستمی و فرسایش ظرفیت نهادی، مشروعیت و اعتماد اجتماعی است. مطالعات موردی سوریه، لبنان، هائیتی، سودان، میانمار، سری‌لانکا، افغانستان و یمن نشان می‌دهد شوک‌های اولیه (اقلیمی، مالی، سیاسی یا امنیتی) زمانی به وضعیت پیشابحرانی و سپس بحران عمیق اجتماعی می‌انجامد که با ضعف حکمرانی، نابرابری ساختاری و افت سرمایه اجتماعی همراه شوند. این شواهد، منطق نظری شکنندگی اجتماعی را به‌عنوان یک وضعیت پیشابحرانی قابل تشخیص و مبتنی بر داده تأیید می‌کنند. (Kelley et al., 2015; World Bank, 2021, 2024; IMF, 2022; UNDP, 2023; OECD, 2025)

به جهت چندبعدی بودن و برهم‌کنشی ابعاد شکنندگی اجتماعی ضروری است از شاخص‌های ترکیبی برای برآورد شکنندگی استفاده شود. از ترکیبی و چندبعدی معتبر و پراستناد بین‌المللی شامل شاخص ارزیابی ریسک (IRI) و شاخص وضعیت‌های شکننده (این رو برای تحلیل شکنندگی در ایران از دو شاخص SFI) مطابق شرح زیر استفاده شده است:

۶-۱ تحلیل روند شکنندگی اجتماعی در ایران بر اساس شاخص ارزیابی ریسک (IRI)

در این بخش، روند وضعیت شکنندگی اجتماعی ایران از سال ۲۰۱۵/۲۰۱۶ تا ۲۰۲۵ بر اساس داده‌های کمی شاخص ارزیابی ریسک (IRI) تحلیل می‌شود. شاخص ارزیابی ریسک یک شاخص معتبر بین‌المللی است که با ترکیب سه مؤلفه اصلی شامل «مواجهه با ریسک‌ها^۱، آسیب‌پذیری اجتماعی^۲ و محدودیت ظرفیت مقابله نهادی^۳»، تصویری از وضعیت‌های پیشابحرانی ارائه

¹ Hazards and exposure

² Vulnerability

³ lack of coping capacity

می‌دهد^۲. در این چارچوب، ریسک نه صرفاً احتمال وقوع یک شوک، بلکه پیامد تعامل میان شدت و احتمال مخاطرات طبیعی/انسان‌ساخت، شرایط ساختاری-اجتماعی جمعیت مواجهه خطر و توان نهادی و اجتماعی برای پاسخ، جذب و بازیابی است. مقادیر شاخص IRI برای ایران در بازه سال‌های ۲۰۱۶ تا ۲۰۲۵ مطابق شرح جدول زیر است:

سال	۲۰۱۶	۲۰۱۷	۲۰۱۸	۲۰۱۹	۲۰۲۰	۲۰۲۱	۲۰۲۲	۲۰۲۳	۲۰۲۴	۲۰۲۵
شاخص ارزیابی ریسک IRI (۰-۱۰)	۵/۴۲	۵/۴۲	۵/۴۲	۵/۵۰	۵/۹۰	۵/۸۰	۵/۹۰	۶/۰۰	۵/۹۰	۶/۰۰

این شاخص در مقیاس ۰ تا ۱۰ تعریف می‌شود که مقادیر بالاتر نشان‌دهنده ریسک و شکنندگی بیشتر هستند. قرار گرفتن یک کشور در بازه ۵/۵ تا ۶ به بالا معمولاً به‌عنوان وضعیت شکنندگی بالا یا مرزی^۳ تفسیر می‌شود.

مرحله اول: ثبات شکنندگی متوسط (۲۰۱۸-۲۰۱۶)

در بازه ۲۰۱۶ تا ۲۰۱۸، مقدار شاخص IRI برای ایران به‌طور ثابت ۵/۴ باقی مانده است. این ثبات عددی نشان می‌دهد که ایران در این دوره در وضعیتی از شکنندگی اجتماعی متوسط رو به بالا قرار داشته، اما هنوز نشانه‌ای از تشدید سریع یا جهش شکنندگی مشاهده نمی‌شود. از منظر تحلیلی، این دوره را می‌توان مرحله‌ای دانست که اگرچه فشارهای ساختاری و ریسک‌های سیستمی (اقتصادی و زیست‌محیطی) وجود داشته‌اند، اما ظرفیت‌های نهادی و اجتماعی برای مهار تنش‌ها هنوز به‌طور کامل فرسوده نشده بودند. در چارچوب نظریه شکنندگی، این وضعیت

^۱ مخاطره و مواجهه شامل خطرات طبیعی (زلزله، سیل، خشکسالی)، مخاطرات انسانی (درگیری مسلحانه، اپیدمی‌ها) و میزان جمعیت در معرض؛ آسیب‌پذیری ترکیبی از عوامل اجتماعی-اقتصادی و جمعیتی که حساسیت جامعه به شوک‌ها را افزایش می‌دهند (فقر، نابرابری، سوءتغذیه، وابستگی معیشتی) و کمبود ظرفیت مقابله نشان‌دهنده ضعف ظرفیت نهادی، زیرساختی و اجتماعی برای پیشگیری، پاسخ و بازیابی (حکمرانی، خدمات عمومی، سرمایه اجتماعی، آمادگی بحران) است. (INFORM, 2017; 2023)

^۲ هر یک از سه بُعد اصلی شاخص ارزیابی ریسک از بُعد فرعی تشکیل شده و بر پایه بیش از ۵۰ شاخص استاندارد بین‌المللی محاسبه می‌شود.

^۳ High /Very High Risk

معادل «سطح پایه شکنندگی» است که جامعه هنوز فاصله معناداری با آستانه بحران دارد، هرچند آسیب‌پذیری‌ها به‌طور بالقوه انباشته شده‌اند.

مرحله دوم: گذار به شکنندگی بالاتر (۲۰۱۹-۲۰۲۰)

از ۲۰۱۹ به بعد، یک تغییر قابل توجه در روند شاخص مشاهده می‌شود. شاخص از ۵٫۴ به ۵٫۵ در سال ۲۰۱۹ و سپس به ۵٫۹ در سال ۲۰۲۰ افزایش می‌یابد. این افزایش هم‌زمان با شوک‌های مهم اقتصادی و اجتماعی در سطح ملی و بین‌المللی است. از منظر شکنندگی اجتماعی، سال ۲۰۲۰ نقطه عطف محسوب می‌شود. جهش شاخص به ۵٫۹ نشان‌دهنده افزایش محسوس ریسک‌های سیستمی و کاهش ظرفیت مقابله است. همه‌گیری کووید-۱۹ به‌عنوان یک شوک بیرونی، دقیقاً همان نقشی را ایفا کرد که در نظریه جامعه مخاطره‌آمیز بک (۱) توصیف می‌شود: فعال‌سازی هم‌زمان بحران‌های سلامت، اقتصاد و اعتماد اجتماعی. این جهش عددی بیانگر آن است که ایران در این مقطع به مرز شکنندگی اجتماعی نزدیک شده است.

مرحله سوم: تثبیت شکنندگی بالا (۲۰۲۱-۲۰۲۲)

در سال‌های ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲، شاخص IRI در سطح ۵٫۸ تا ۵٫۹ نوسان می‌کند. این نوسان اندک، اما در سطح بالا، از نظر تحلیلی بسیار معنادار است. کاهش جزئی از ۵٫۹ به ۵٫۸ در ۲۰۲۱ نباید به‌عنوان بهبود ساختاری تفسیر شود، زیرا در ۲۰۲۲ شاخص دوباره به ۵٫۹ بازمی‌گردد. این الگو نشان می‌دهد که ایران وارد مرحله‌ای از شکنندگی مزمن اما پایدار در سطح بالا شده است. این وضعیت به معنای آن است که جامعه نه در بحران آشکار، بلکه در یک وضعیت پیشابحرانی پایدار قرار دارد؛ وضعیتی که در آن فشارهای ساختاری، فرسایش سرمایه اجتماعی و محدودیت ظرفیت نهادی به‌طور هم‌زمان حضور دارند، اما هنوز به فروپاشی نظم اجتماعی منجر نشده‌اند.

مرحله چهارم: نزدیکی به آستانه شکنندگی شدید (۲۰۲۳-۲۰۲۵)

از ۲۰۲۳ به بعد، شاخص IRI به ۶٫۰ می‌رسد (در ۲۰۲۳ و ۲۰۲۵) و تنها در ۲۰۲۴ اندکی به ۵٫۹ کاهش می‌یابد. عبور شاخص از مقدار ۶ از نظر بین‌المللی یک آستانه مهم محسوب می‌شود، زیرا نشان‌دهنده ورود به سطح ریسک بسیار بالا^۱ است. تداوم این سطح بالا در سه سال متوالی (با نوسان بسیار محدود) بیانگر آن است که شکنندگی اجتماعی ایران دیگر صرفاً یک وضعیت

^۱ Very High Risk

گذرا نیست، بلکه به یک الگوی ساختاری پایدار تبدیل شده است. مطابق چارچوب نظری شکنندگی اجتماعی، این مرحله زمانی است که هم ریسک‌های سیستمی (اقتصادی، امنیتی، زیست‌محیطی) و هم شرایط تشدیدکننده داخلی (کسری مشروعیت، فرسایش اعتماد و سرمایه اجتماعی) به‌طور هم‌زمان فعال‌اند. تحلیل داده‌های IRI نشان می‌دهد روند شکنندگی اجتماعی ایران طی یک دهه اخیر دارای سه ویژگی کلیدی است:

- نخست اینکه حرکت تدریجی اما پیوسته به سمت شکنندگی بالاتر: از سطح ۵/۴ در نیمه دهه ۲۰۱۰ به سطح نزدیک یا بالاتر از ۶ در نیمه دهه ۲۰۲۰؛
  - نبود بازگشت معنادار به سطوح پایین‌تر: حتی در سال‌هایی که کاهش جزئی دیده می‌شود، شاخص در سطح بالای شکنندگی باقی می‌ماند؛
  - هیچ نشانه‌ای از فروپاشی کامل یا بحران اجتماعی تمام‌عیار در داده‌ها دیده نمی‌شود، اما تداوم سطح بالا نشان‌دهنده کاهش حاشیه ایمنی اجتماعی است.
- در نتیجه، بر اساس داده‌های مستند IRI، می‌توان ادعا کرد که ایران در فاصله سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۵ در وضعیت شکنندگی اجتماعی بالا و مرزی قرار داشته است؛ وضعیتی که در صورت تداوم فشارهای ساختاری و فعال شدن شوک‌های جدید، می‌تواند به بحران‌های اجتماعی عمیق‌تر منجر شود.

۲-۶ تحلیل شکنندگی اجتماعی در ایران بر اساس شاخص وضعیت‌های شکننده SFI

در این تحلیل، وضعیت شکنندگی اجتماعی ایران بر اساس چارچوب چندبعدی شکنندگی سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی (OECD) و مستند به گزارش وضعیت‌های شکننده جهان در سال ۲۰۲۵ که توسط سازمان مذکور منتشر شده، بررسی می‌شود. تحلیل حاضر بر داده‌های گزارش (عمدتاً بازه ۲۰۲۳-۲۰۱۵ با دلالت‌های ۲۰۲۵-۲۰۲۴) و منطق تحلیل شکنندگی به‌منابا وضعیت پیشابحرانی استوار است. OECD شکنندگی را به‌عنوان ترکیبی از «میزان مواجهه با ریسک» و «ناکافی بودن ظرفیت‌های مقابله‌ای دولت، نظام‌ها و/یا جوامع» برای مدیریت، جذب یا کاهش این ریسک‌ها تعریف می‌کند. چارچوب چندبعدی مذکور، شکنندگی را در یک طیف شدت و در شش بُعد اصلی می‌سنجد: اقتصادی، محیط‌زیستی، انسانی، سیاسی، امنیتی و اجتماعی^۱.

^۱ این چارچوب بر یک رویکرد روش‌شناختی ترکیبی استوار است که ابتدا زمینه‌ها و شرایط هر بُعد را به‌طور جداگانه

۱. جایگاه ایران در طیف شکنندگی OECD

چارچوب OECD شکنندگی را حاصل برهم کنش مواجهه با ریسک‌ها و محدودیت ظرفیت‌های تاب‌آوری در شش بُعد اقتصادی، سیاسی، امنیتی، اجتماعی/جامعه‌ای، انسانی و محیطی می‌داند. ایران در گزارش ۲۰۲۵ در زمره کشورهای قرار می‌گیرد که اگرچه در طبقه «شکنندگی افراطی» نیستند، اما با تراکم هم‌زمان ریسک‌ها و کاهش ظرفیت‌های نهادی-اجتماعی در چند بُعد کلیدی، به وضعیت «شکنندگی بالا/مرزی» نزدیک شده‌اند. الگوی ایران، الگوی «انباشت تدریجی و هم‌پوشان» است نه فروپاشی ناگهانی.

۲. بُعد اقتصادی: فشار ساختاری مزمن و نااطمینانی معیشتی

طبق داده‌های OECD، شکنندگی اقتصادی در سطح جهانی از ۲۰۱۵ به بعد تشدید شده و در کشورهای مواجهه تحریم، شوک‌های ارزی، تورم مزمن و نوسان رشد، شدت بیشتری دارد. برای ایران، ترکیب تورم بالا، رشد ناپایدار تولید سرانه، افت سرمایه‌گذاری و محدودیت‌های تجارت خارجی، فشار ساختاری مزمنی ایجاد کرده که به کاهش قدرت خرید، نااطمینانی شغلی و تضعیف افق‌های تحرک اجتماعی انجامیده است. گزارش نشان می‌دهد کشورهایی با چنین الگوهایی پس از کووید-۱۹، بازیابی کندتری داشته‌اند و شکاف رفاهی میان گروه‌ها افزایش یافته است (نمودارهای رشد سرانه و تورم پساکووید در فصل دوم گزارش). این وضعیت، ورودی اصلی به شکنندگی اجتماعی است، زیرا فشار اقتصادی به‌طور مستقیم اعتماد، مشارکت و هنجارپذیری را فرسایش می‌دهد.

۳. بُعد سیاسی و حکمرانی: فرسایش مشروعیت و ظرفیت پاسخگویی

OECD نشان می‌دهد که از ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۳، شکنندگی سیاسی و حکمرانی در بسیاری از کشورها افزایش یافته و این روند با کاهش کیفیت پاسخ‌گویی، شفافیت و اعتماد عمومی هم‌پسته

بررسی کرده و سپس این اطلاعات را برای دستیابی به تصویری کلی از شکنندگی تجمیع می‌کند. پایه این تحلیل بر ۵۶ شاخص استوار است. هر یک از شش بُعد شامل ۸ تا ۱۰ شاخص است که در مرحله نخست PCA به مؤلفه‌های اصلی تجمیع می‌شوند؛ سپس دو مؤلفه اصلی نخست هر بُعد در مرحله دوم PCA مورد استفاده قرار می‌گیرند. نخستین مؤلفه اصلی حاصل از مرحله دوم PCA، به‌عنوان «نمره کلی شکنندگی» هر زمینه (کشور/بافت) در نظر گرفته می‌شود. بر اساس این نمره، هر زمینه در یکی از دو دسته طبقه‌بندی می‌شود: «مواجهه با شکنندگی بالا» در صورتی که نمره آن کمتر از ۱/۱۸- باشد، و «مواجهه با شکنندگی بسیار شدید» در صورتی که نمره آن کمتر از ۲/۷- باشد. آستانه‌های مربوط به شکنندگی بالا و بسیار شدید بر اساس گسست‌های طبیعی موجود در داده‌ها انتخاب شده‌اند. این تحلیل، شکنندگی را در ۱۷۷ زمینه‌ای ارزیابی می‌کند که برای آن‌ها داده‌های کافی در دسترس بوده است؛ به این معنا که حداقل برای ۷۰ درصد شاخص‌ها، داده در سطح هر زمینه موجود بوده است.

است. در ایران، تداوم شکاف ادراک شده میان مطالبات اجتماعی و سازوکارهای تصمیم‌گیری، همراه با محدودیت‌های مشارکت مؤثر، به کسری مشروعیت رویه‌ای دامن زده است. گزارش تصریح می‌کند که حتی بدون فروپاشی نهادی، کاهش انگیزش تبعیت داوطلبانه و گسست حوزه عمومی از تصمیم رسمی، جامعه را وارد وضعیت پیشابحرانی می‌کند؛ وضعیتی که در آن تعارض‌ها پیش از بروز بحران‌های سخت، در سطح معنا و اعتماد انباشته می‌شوند.

۴. بُعد امنیتی: احساس ناامنی مزمن و ریسک‌های برون‌زا

گرچه ایران درگیر جنگ داخلی نیست، اما گزارش OECD بر نقش ناامنی ادراک شده، تنش‌های منطقه‌ای، تهدیدات برون‌مرزی و هزینه‌های امنیتی در تشدید شکنندگی تأکید می‌کند. در چارچوب شکنندگی، امنیت صرفاً به خشونت سازمان‌یافته محدود نیست؛ بلکه تجربه روزمره نااطمینانی، سایه تهدیدات خارجی و پیامدهای اقتصادی-اجتماعی آن‌ها (تحریم، اختلال تجارت، نوسان قیمت‌ها) نیز اهمیت دارد. این عوامل، به‌عنوان ریسک‌های سیستمی، می‌توانند از طریق سرریز به اقتصاد و سیاست، شکنندگی اجتماعی را تشدید کنند؛ حتی اگر سطح خشونت داخلی پایین باشد.

۵. بُعد اجتماعی/جامعه‌ای: فرسایش اعتماد و سرمایه اجتماعی

یکی از یافته‌های کلیدی گزارش ۲۰۲۵، هم‌بستگی قوی میان افت اعتماد اجتماعی، کاهش مشارکت و افزایش شکنندگی است. برای ایران، فشارهای اقتصادی و سیاسی، همراه با شکاف‌های نسلی و ارزشی، به تضعیف سرمایه اجتماعی پیوندی و پلزن انجامیده است. OECD هشدار می‌دهد که در چنین شرایطی، حتی شوک‌های متوسط می‌توانند پیامدهای بزرگ‌تری ایجاد کنند، زیرا مکانیسم‌های ضربه‌گیر اجتماعی (همیاری، شبکه‌های اعتماد، کنش جمعی) تضعیف شده‌اند. این دقیقاً نقطه‌ای است که جامعه به «مرز شکنندگی» نزدیک می‌شود.

۶. بُعد انسانی: جوانان، امید اجتماعی و شکاف فرصت‌ها

گزارش تأکید می‌کند که در کشورهای با جمعیت جوان و فرصت‌های محدود، شکنندگی انسانی می‌تواند به محرک اصلی بی‌ثباتی تبدیل شود. در ایران، ترکیب تحصیلات نسبتاً بالا با بیکاری یا اشتغال بی‌ثبات جوانان، شکاف انتظارات واقعیت را تشدید کرده است. OECD نشان می‌دهد که

چنین شکافی، در صورت تداوم، به فرسایش امید اجتماعی و افزایش استعداد بسیج اعتراضی می‌انجامد.

۷. بُعد محیطی: فشارهای خاموش اما انباشتی

بحران آب، فرسایش زیست‌محیطی و ریسک‌های اقلیمی در گزارش OECD به‌عنوان تقویت‌کننده‌های خاموش شکنندگی معرفی می‌شوند. برای ایران، این ریسک‌ها از طریق تأثیر بر معیشت محلی، مهاجرت داخلی و تعارضات منطقه‌ای، به شکنندگی اجتماعی سرریز می‌کنند؛ حتی اگر در کوتاه‌مدت به بحران ملی تبدیل نشوند.

در یک جمع بندی تحلیلی بر اساس گزارش وضعیت های شکننده جهان در سال ۲۰۲۵، وضعیت کنونی ایران را می‌توان چنین ترسیم نمود: ایران در یک وضعیت شکنندگی اجتماعی پیشابحرانی قرار دارد که مشخصه آن انباشت هم‌زمان فشارهای اقتصادی، فرسایش مشروعیت و اعتماد، احساس ناامنی مزمن، و تضعیف سرمایه اجتماعی است. این وضعیت هنوز معادل بحران فراگیر یا فروپاشی نیست، اما به‌دلیل هم‌پوشانی ریسک‌ها و محدودیت ظرفیت‌های پاسخ، در آستانه لغزش به بحران عمیق قرار گرفته است. مطالعات تطبیقی شکنندگی نشان می‌دهد در چنین شرایطی، سیاست‌های تک‌بعدی (صرفاً امنیتی یا صرفاً اقتصادی) ناکافی‌اند و تنها ترمیم هم‌زمان ظرفیت‌های اقتصادی، حکمرانی و اجتماعی می‌تواند مسیر خروج از شکنندگی را هموار کند.

۷- بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش، با اتکا به چارچوب‌های نظری معتبر شکنندگی اجتماعی و شواهد داده‌محور بین‌المللی، نشان می‌دهد که «شکنندگی اجتماعی» نه یک رخداد ناگهانی، بلکه فرایندی تدریجی، انباشتی و پیشابحرانی است که از برهم‌کنش ریسک‌های سیستمی و فرسایش ظرفیت‌های نهادی-اجتماعی شکل می‌گیرد. مطالعات تطبیقی کشورهایی که بحران‌های عمیق را تجربه کرده‌اند نشان می‌دهد که عبور از مرز شکنندگی معمولاً زمانی رخ می‌دهد که شوک‌های اولیه (اقلیمی، اقتصادی، سیاسی یا امنیتی) در بستری از نابرابری ساختاری، ضعف حکمرانی، کاهش مشروعیت و افت سرمایه اجتماعی فعال شوند. این الگوهای تطبیقی، منطق نظری شکنندگی اجتماعی را به‌عنوان «وضعیت پیشابحرانی قابل تشخیص» تأیید می‌کنند؛

وضعیتی که هنوز بحران تمام‌عیار نیست، اما حاشیه ایمنی جامعه در برابر شوک‌ها به شدت کاهش یافته است.

در همین چارچوب، تحلیل روند شکنندگی اجتماعی ایران بر اساس شاخص جهانی ارزیابی ریسک (IRI) نشان می‌دهد که کشور طی یک دهه اخیر از مرحله «شکنندگی متوسط رو به بالا» به سمت «شکنندگی بالا و مرزی» حرکت کرده است. ثبات شاخص در سطح حدود ۵٫۴ در سال‌های ۲۰۱۶ تا ۲۰۱۸ حاکی از وجود فشارهای ساختاری مهارپذیر بود؛ اما از ۲۰۱۹ به بعد، هم‌زمان با تشدید شوک‌های اقتصادی و سپس همه‌گیری کووید-۱۹، جهش شاخص به سطوح ۵٫۸ تا ۶٫۰ رخ داده است. مطابق ادبیات جامعه مخاطره‌آمیز بک، کووید-۱۹ نمونه‌ای از ریسک‌های ساخته‌شده و هم‌پوشان بود که با فعال‌سازی هم‌زمان بحران‌های سلامت، اقتصاد و اعتماد اجتماعی، ظرفیت‌های مقابله نهادی و اجتماعی را تحت فشار قرار داد. (Beck, 1992; 2009) تداوم شاخص در حوالی یا بالاتر از آستانه ۶ طی سال‌های ۲۰۲۳ تا ۲۰۲۵ نشان می‌دهد که شکنندگی اجتماعی ایران به یک الگوی ساختاری نسبتاً پایدار تبدیل شده است؛ الگویی که نه به فروپاشی فوری انجامیده و نه نشانه‌ای از بازگشت معنادار به سطوح پایین‌تر شکنندگی در آن دیده می‌شود.

تحلیل مکمل بر اساس شاخص جهانی وضعیت‌های شکننده (SFI) و گزارش سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی (۲۰۲۵) این نتیجه را تقویت می‌کند. جایگاه ایران در این گزارش، نمونه‌ای از «انباشت تدریجی و هم‌پوشان» ریسک‌ها و محدودیت ظرفیت‌هاست، نه فروپاشی ناگهانی. در بُعد اقتصادی، تورم مزمن، رشد ناپایدار تولید سرانه و نااطمینانی معیشتی، فشار ساختاری پایداری ایجاد کرده که به‌عنوان ورودی اصلی شکنندگی اجتماعی عمل می‌کند. در بُعد سیاسی و حکمرانی، فرسایش مشروعیت رویه‌ای و کاهش انگیزش تبعیت داوطلبانه، مطابق تحلیل هابرماس، جامعه را وارد وضعیتی می‌کند که تعارض‌ها پیش از بروز بحران‌های سخت، در سطح اعتماد و معنا انباشته می‌شوند. (Habermas, 1975; 1996) در بُعد اجتماعی/جامعه‌ای، افت سرمایه اجتماعی و اعتماد، نقش «ضربه‌گیر» جامعه را تضعیف کرده و حساسیت به شوک‌ها را افزایش داده است. (Putnam, 2000) همچنین ریسک‌های امنیتی و محیطی از تنش‌های منطقه‌ای گرفته تا بحران آب به‌عنوان شتاب‌دهنده‌های خاموش، از طریق سرریز به اقتصاد و سیاست، شکنندگی اجتماعی را تشدید می‌کنند.

برآیند این یافته‌ها نشان می‌دهد که وضعیت کنونی ایران را می‌توان «شکندگی اجتماعی پیشابحرانی» توصیف کرد: وضعیتی که هنوز با بحران اجتماعی تمام‌عیار یا فروپاشی نهادی معادل نیست، اما به دلیل هم‌زمانی فشارهای اقتصادی، فرسایش مشروعیت و اعتماد، احساس ناامنی مزمن و تضعیف سرمایه اجتماعی، حاشیه ایمنی جامعه به حداقل رسیده است. ادبیات تطبیقی شکندگی هشدار می‌دهد که در چنین شرایطی، سیاست‌های تک‌بعدی اعم از صرفاً اقتصادی یا صرفاً امنیتی نه تنها کافی نیستند، بلکه می‌توانند با نادیده گرفتن سایر ابعاد، چرخه شکندگی را بازتولید کنند. (OECD, 2018; 2025) پیامد سیاستی اصلی این پژوهش آن است که خروج از وضعیت شکندگی مستلزم مداخله هم‌زمان در سه سطح است: کاهش فشارهای ساختاری اقتصادی، ترمیم مشروعیت و کارآمدی حکمرانی، و بازسازی سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی. تنها با چنین رویکرد چندبعدی و هماهنگ می‌توان احتمال لغزش از وضعیت پیشابحرانی به بحران اجتماعی عمیق را کاهش داد و مسیر تاب‌آوری اجتماعی را تقویت کرد.

منابع

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Crown Publishers.
- Adger, W. N. (2000). Social and ecological resilience: Are they related? *Progress in Human Geography*, 24(3), 347–364. <https://doi.org/10.1191/030913200701540465>
- Alesina, A., & La Ferrara, E. (2002). Who trusts others? *Journal of Public Economics*, 85(2), 207–234. [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(01\)00084-6](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(01)00084-6)
- Alexander, J. C. (2006). *The civil sphere*. Oxford University Press.
- Alizadeh, H., & Sharifi, A. (2021). Analysis of the state of social resilience during the COVID-19 pandemic: The case of Tehran, Iran. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 65, 102533. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102533>
- Alizadeh, H., & Sharifi, A. (2022). Social resilience promotion factors during the COVID-19 pandemic: Insights from Urmia, Iran. *Urban Science*, 6(1), 14. <https://doi.org/10.3390/urbansci6010014>
- Alizadeh, M., Alizadeh, E., Asadollahpour Kotenaee, S., Shahabi, H., Beiranvand Pour, A., Panahi, M., Bin Ahmad, B., & Saro, L. (2018). Social vulnerability assessment using an artificial neural network model for earthquake hazard in Tabriz City, Iran. *Sustainability*, 10(10), 3376. <https://doi.org/10.3390/su10103376>
- Arvin, M., Bazrafkan, s., Beikim p., & Sharifi, A., (2023). Social vulnerability and COVID-19 outcomes in Iran: County- and neighborhood-level analyses. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 84, 103495. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2022.103495>
- Auty, R. (2001). *Resource abundance and economic development*. Oxford University Press.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Sage.
- Beck, U. (2009). *World at risk*. Polity Press.
- Blanchard, O. J., & Katz, L. F. (1992). Regional evolutions. *Brookings Papers on Economic*

- Activity*, 1992(1), 1–75. <https://doi.org/10.2307/2534556>
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood.
- Bourdieu, P., & Passeron, J.-C. (1977). *Reproduction in education, society and culture*. Sage.
- Bovens, M. (2007). Analysing and assessing accountability. *European Law Journal*, 13(4), 447–468.
- Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner.
- Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. J. (2014). *The age of migration*. Palgrave.
- Clinard, M. B., & Meier, R. F. (2011). *Sociology of deviant behavior*. Cengage.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95–S120.
- Corak, M. (2013). Income inequality, equality of opportunity, and intergenerational mobility. *Journal of Economic Perspectives*, 27(3), 79–102.
- Coser, L. A. (1956). *The functions of social conflict*. Free Press.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). Sage Publications.
- Cutter, S. L., Boruff, B. J., & Shirley, W. L. (2003). Social vulnerability to environmental hazards. *Social Science Quarterly*, 84(2), 242–261. <https://doi.org/10.1111/1540-6237.8402002>
- Dalton, R. J. (2004). *Democratic challenges, democratic choices*. Oxford University Press.
- Dempsey, N., Bramley, G., Power, S., & Brown, C. (2011). The social dimension of sustainable development. *Sustainable Development*, 19(5), 289–300. <https://doi.org/10.1002/sd.417>
- Durkheim, É. (1951). *Suicide: A study in sociology* (J. A. Spaulding & G. Simpson, Trans.). Free Press. (Original work published 1897)
- Durkheim, É. (1995). *The elementary forms of religious life* (K. E. Fields, Trans.). Free Press. (Original work published 1912)
- Easton, D. (1965). *A systems analysis of political life*. Wiley.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press.
- Fund for Peace. (2023). *Fragile States Index: Methodology and indicators*. <https://fragilestatesindex.org/methodology/>
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. Free Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity*. Stanford University Press.
- Goldstone, J. A., Bates, R. H., Epstein, D. L., Gurr, T. R., Lustik, M. B., Marshall, M. G., Ulfelder, J., & Woodward, M. (2010). A global model for forecasting political instability. *American Journal of Political Science*, 54(1), 190–208. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2009.00426.x>
- Granovetter, M. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380.
- Gurr, T. R. (1970). *Why men rebel*. Princeton University Press.
- Habermas, J. (1975). *Legitimation crisis*. Beacon Press.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. MIT Press.

- Hejazi, S. J., Sharifi, A., & Arvin, M. (2022). Assessment of social vulnerability in areas exposed to multiple hazards: Khuzestan Province, Iran. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 70, 102765. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102765>
- International Labour Organization. (2018). *Women and men in the informal economy*. ILO.
- International Monetary Fund. (2022). *World economic outlook: War sets back the global recovery*. IMF.
- INFORM. (2017). *INFORM risk index: Concept and methodology*. European Commission.
- INFORM. (2023). *INFORM global risk index 2023*. European Commission & UN partners.
- Kawachi, I., & Berkman, L. (2000). Social cohesion, social capital, and health. In *Social epidemiology*. Oxford University Press.
- Kelley, C. P., Mohtadi, S., Cane, M. A., Seager, R., & Kushnir, Y. (2015). Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(11), 3241–3246. <https://doi.org/10.1073/pnas.1421533112>
- Levi, M., Sacks, A., & Tyler, T. (2009). Conceptualizing legitimacy. *American Behavioral Scientist*, 53(3), 354–375.
- Lukes, S. (1973). *Émile Durkheim: His life and work*. Stanford University Press.
- McCarthy, T. (1978). *The critical theory of Jürgen Habermas*. MIT Press.
- Marin Ferrer, M., Poljanšek, K., & Vernaccini, L. (2017). *Index for Risk Management (INFORM): Concept and methodology*. Publications Office of the European Union.
- Massey, D. S., & Denton, N. A. (1993). *American apartheid*. Harvard University Press.
- Merton, R. K. (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review*, 3(5), 672–682. <https://doi.org/10.2307/2084686>
- Moslehi, S., Dehdashti, A., Pourmohammadi, B., & Fatemi, F. (2023). Main social vulnerability indicators during the COVID-19 pandemic in Iran. *Frontiers in Public Health*, 11, 1080137. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1080137>
- Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy. *American Journal of Community Psychology*, 41(1–2), 127–150.
- Norris, P. (2011). *Democratic deficit*. Cambridge University Press.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2018). *States of fragility 2018*. OECD Publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2019). *Society at a glance*. OECD Publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2025). *States of fragility 2025*. OECD Publishing.
- Ostrom, E. (2000). Social capital: A fad or a fundamental concept? *World Development*, 28(10), 1723–1739.
- Panah, H. M., et al. (2025). Evaluating social vulnerability as a key social determinant of health in Iran. *Medical Journal of the Islamic Republic of Iran*, 39, 14.
- Parsons, T. (1951). *The social system*. Free Press.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century*. Harvard University Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Putnam, R. D., & Campbell, D. E. (2010). *American grace: How religion divides and unites us*. Simon & Schuster.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.

- Renn, O. (2008). *Risk governance: Coping with uncertainty in a complex world*. Earthscan.
- Rodrik, D. (1999). Where did all the growth go? *Journal of Economic Growth*, 4(4), 385–412.
- Rotberg, R. I. (Ed.). (2003). *State failure and state weakness in a time of terror*. Brookings Institution Press.
- Rothstein, B., & Stolle, D. (2008). The state and social capital. *Comparative Politics*, 40(4), 441–459.
- Sampson, R. J. (2012). *Great American city*. University of Chicago Press.
- Sampson, R. J., Raudenbush, S. W., & Earls, F. (1997). Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. *Science*, 277(5328), 918–924.
- Sassen, S. (2001). *The global city*. Princeton University Press.
- Seeman, M. (1959). On the meaning of alienation. *American Sociological Review*, 24(6), 783–791.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.
- Shaw, C. R., & McKay, H. D. (1942). *Juvenile delinquency and urban areas*. University of Chicago Press.
- Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity. *International Labour Review*, 133(5–6), 531–578.
- Smidt, C. E. (Ed.). (2003). *Religion as social capital: Producing the common good*. Baylor University Press.
- Standing, G. (2011). *The precariat*. Bloomsbury.
- Tilly, C. (1998). *Durable inequality*. University of California Press.
- Tilly, C. (2003). *The politics of collective violence*. Cambridge University Press.
- Tilly, C., & Tarrow, S. (2015). *Contentious politics*. Oxford University Press.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. Penguin.
- Tyler, T. R. (2006). *Why people obey the law*. Princeton University Press.
- Tyler, T. R., & Jackson, J. (2014). Popular legitimacy and the exercise of legal authority. *British Journal of Criminology*, 54(4), 544–566.
- UNDRR. (2022). *Global assessment report on disaster risk reduction*. United Nations Office for Disaster Risk Reduction.
- United Nations Development Programme. (2016). *Framing the fragile contexts*. UNDP.
- United Nations Development Programme. (2023). *Human development report 2023/2024*. UNDP.
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction. (2022). *Global assessment report on disaster risk reduction*. UNDRR.
- Urdal, H. (2006). A clash of generations? *International Studies Quarterly*, 50(3), 607–629.
- Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and equality*. Harvard University Press.
- Weber, M. (1978). *Economy and society*. University of California Press.
- Wilson, W. J. (1996). *When work disappears*. Knopf.
- World Bank. (2011). *World development report 2011: Conflict, security, and development*.
- World Bank. (2013). *World development report: Jobs*. World Bank.
- World Bank. (2024). *Worldwide governance indicators*. World Bank.
- World Justice Project. (2024). *Rule of law index 2024*. World Justice Project.
- World Health Organization. (2020). *Managing epidemics*. WHO.
- Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods* (6th ed.). Sage Publications..